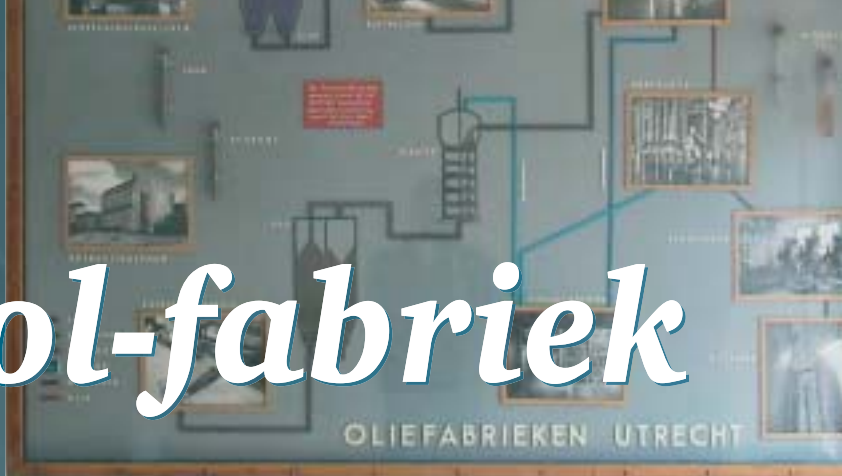

cher nr 50

De Cereol-fabriek

cultuurhistorische effectrapportage

Gemeente Utrecht
Dienst Stadsontwikkeling

Cultuurhistorische effectrapportage nr 50

De Cereol-fabriek

***Cultuurhistorische effectrapportage over de Cereol-fabriek
aan het sluisencomplex Merwedekanaal***

Samenstelling Bettina van Santen

Stedenbouw en Monumenten gemeente Utrecht
Sectie Cultuurhistorie

september 2002

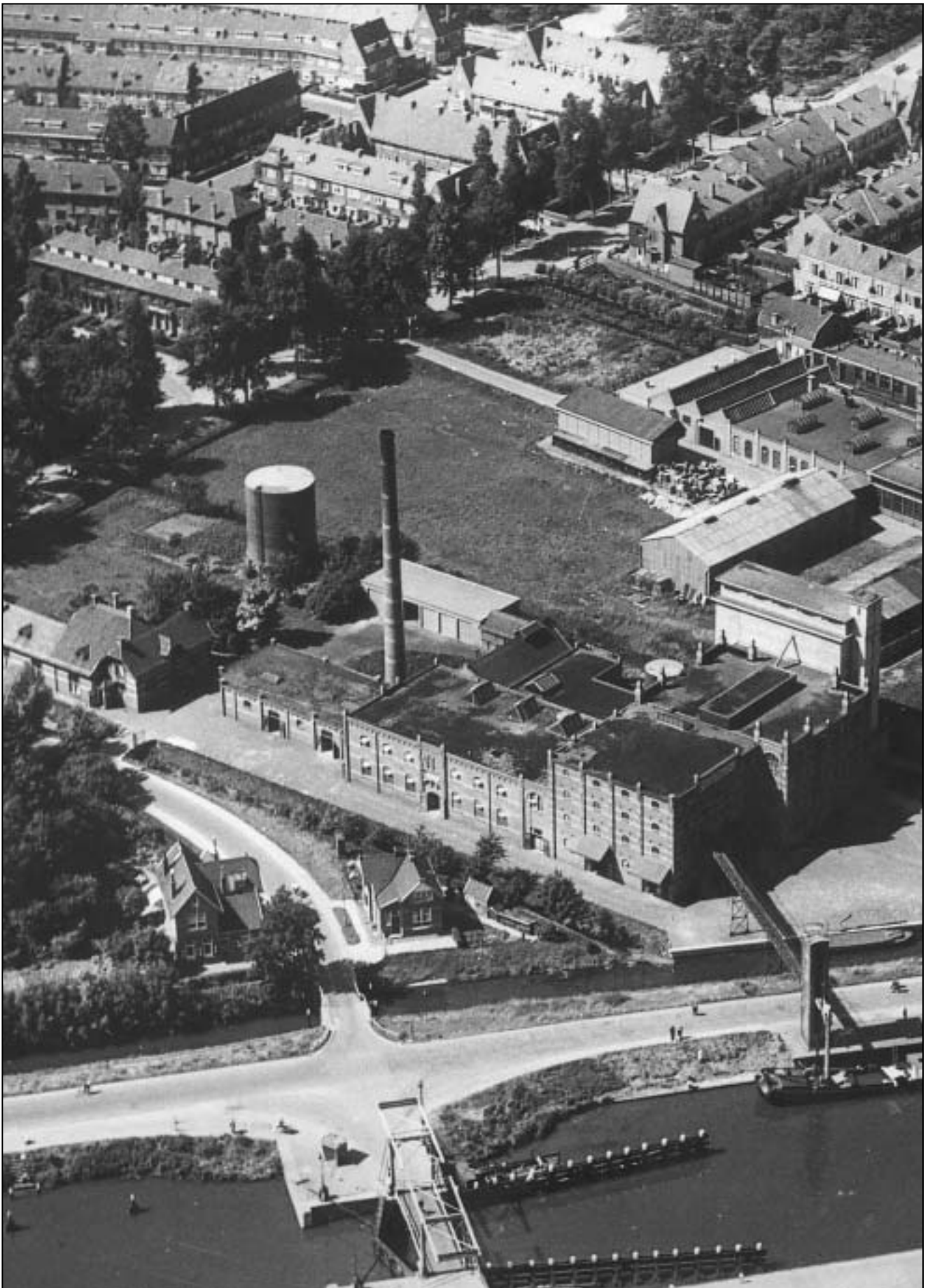
Gemeente Utrecht
Dienst Stadsontwikkeling

1. * is ligging Cereol complex in de stad Utrecht

Inhoudopgave

Inleiding	6
1. Geschiedenis	6
<i>De omgeving</i>	6
Rivierengebied	6
Leidsche Rijn en landgoed 't Oog in Al	8
Het Merwedekanaal	9
Industriële ontwikkeling langs het Merwedekanaal	10
Woonwijk Oog in Al	10
<i>De fabriek</i>	13
Van SOL naar Cereol	13
2. Ruimtelijke analyse	16
Profiel Merwedekanaal	16
Oog in Al	18
Sluizencomplex	20
Oostzijde Merwedekanaal	21
Cereol	22
3. Conclusie en randvoorwaarden	24
4. Bijlagen	33
Monumenten	33
Bouwplannen Cereol	34
Voorbeelden van hergebruik Industrieel erfgoed	43
5. Colofon	69

2. Cereol in 1937. (Bron: KLM Aerocarto)

Inleiding

Het terrein en de fabriek van Cereol – voorheen de Stichtsche Olie- en Lijnkoeken-fabriek - in Oog in Al vormen een uniek voorbeeld van industrieel erfgoed in Utrecht. De fabriek heeft sedert haar oprichting altijd op dezelfde plek haar functie uitgeoefend, zodat fabriek en context niet gewijzigd zijn in bijna 100 jaar. Als gevolg daarvan toont het complex het complete verhaal van de geschiedenis van deze tak van industrie. Was de fabriek niet uitgekocht, dan was deze geschiedenis voorlopig nog gewoon doorgegaan.

Daarnaast is de directe omgeving van de fabriek er één van grote schoonheid: het park Oog in Al, de Leidscheweg, het Merwedekanaal, het sluizencomplex en de Rijksmunt. Hier bevindt zich een opeenstapeling van cultuurhistorische waarden, die enorme potentie in zich bergt, niet alleen op dit moment, maar zeker ook voor de toekomst. Bij de herontwikkeling van het Cereolterrein is een analyse van de plek en de omgeving daarom dan ook van groot belang. Alleen zo kunnen de mogelijkheden van de fabriek en zijn omgeving ten volle betrokken worden bij de plannen.

1. Geschiedenis

De omgeving

Rivierengebied

Het gebied behoort van oudsher tot het stroomgebied van de Oude Rijn. Deze nog onbedijkte rivier heeft voor onze jaartelling nogal wat sporen achtergelaten, die in het landschap en zelfs in de verstedelijkte omgeving zijn terug te vinden. Zo zijn delen van de later gegraven Leidsche Rijn, de Vleutense Wetering en de Oude Rijn (Billitonkade) waarschijnlijk restgeulen van de oorspronkelijke Oude Rijn.

De oude Rijn verlandde echter sterk vanaf het jaar 1000 en ter vervanging werd in de 13de eeuw de Vleutense Wetering gegraven. Het belang van dit water was de directe verbinding van het zich sterk ontwikkelende Utrecht met het westen. De Vleutense Wetering kreeg aan de westzijde van Utrecht bij de voormalige Catharijnepoort een binnenhaven, genaamd het Leidseveer. Hier sloot de vaarroute aan op de waterwegen door Utrecht via Vecht en Vaartserijn.

Halverwege de Vleutense Wetering (bij buitenplaats Jaffa) bevond zich de aantakking op een oude restgeul van de verlande Oude Rijn. Via dit water (nu nog steeds Oude Rijn geheten, bij de Billitonkade) kon via een bestaande wetering richting Leiden gevaren worden.

In dezelfde periode van de 12de- en de 13de eeuw werd het gebied in cultuur gebracht door het te ontginnen. De hoger en lager gelegen gronden langs de rivier werden daarmee bruikbaar gemaakt voor landbouw. De benamingen Hoge en Lage Weide getuigen nog van deze kom- en kleigebieden. In de vroege Middeleeuwen was het gebied in gebruik als gemeenschappelijke stadswaide van Utrecht. In de 13de-eeuw vond de onderverdeling plaats in de Hoge en de Lage Weide. De grens tussen de Hoge en de Lage Weide werd gevormd door een vletsloot die vanaf de Lageweidsedijk in zuidwestelijke richting liep en vervolgens uitmondde in de Vleutense Wetering.

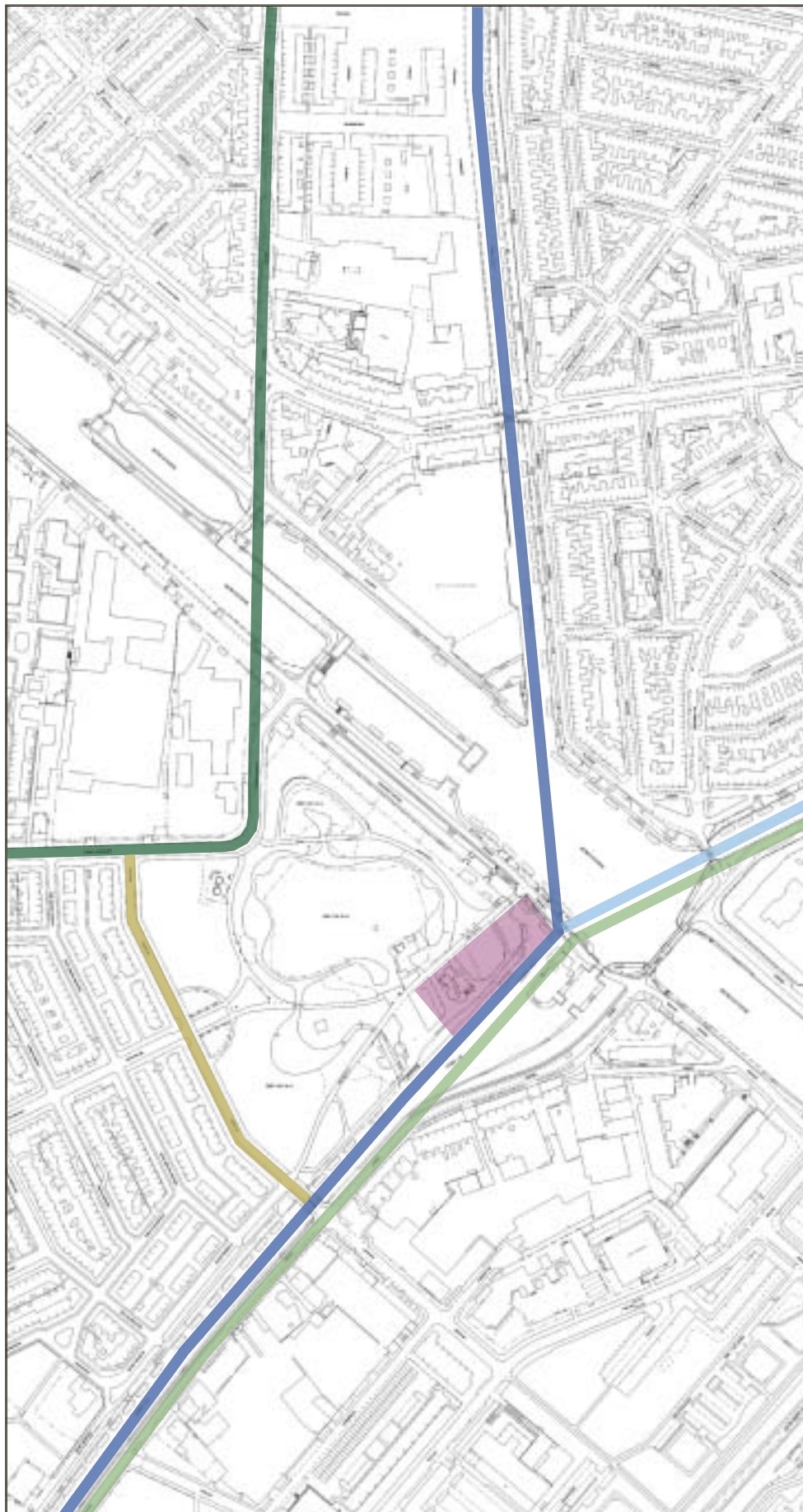
Tot 1432 is het gehele gebied in eigendom van de stad Utrecht gebleven. In 1432 vond een openbare verkoping plaats, waarbij grote delen van de Hoge en de Lage Weide werden verkocht aan particulieren.

Met de oude verkavelingen zijn ook structuren als de Hogeweids Dijk aangelegd. De Hogeweids Dijk ging halverwege over in de Groeneweg. Deze kwam met een scherpe knik uit op de Heerenweg die parallel liep met de Oude Rijn. De oorsprong van de Heerenweg is onduidelijk. Ze kan te maken hebben met de aanleg van het landgoed Oog in Al, waar de weg de grens van vormt. Een deel van de Heerenweg is nu nog herkenbaar aan de noordzijde van het sluisencomplex en draagt hier nu juist de naam 'Groeneweg'.

3. De Hoge en Lage weide, de Leidsche Rijn en in de bocht van de Leidsche Rijn ligt het landgoed Oog in Al. Militaire kaart uit 1854. (Bron: HUA)

4. De oude structuren van vòòr 1800 geprojecteerd onder de huidige plattegrond van Oog in Al.

Legenda

 Voormalige Heerenweg/
Groeneweg

 Verbindingsweg tussen Leidsche
Rijn en Heerenweg/Groeneweg

 Leidscheweg

 Middeleeuwse Rijnloop (oude
Rijn) + deel Leidsche Rijn vòòr
1664

 Leidsche Rijn doorgetrokken
na 1664

 Huis 't Oog in Al

(Bron: ABC)

Leidsche Rijn en landgoed 't Oog in Al

In de jaren 1663-1664 werd de Leidsche Rijn gegraven als verbindende trekvaart tussen Leiden en Utrecht. Tot op dat moment liep de gebruikelijke vaarroute vanaf Leiden via een wetering die bij Utrecht aansloot op de Oude Rijn (de restgeul langs de Billitonkade) en zo aansloot op de Vleutense Wetering tot aan de binnenhaven van het Leidseveer.

Het recht doortrekken van deze verbinding naar Utrecht maakte deel uit van een uitbreidingsplan, dat was gemaakt door burgemeester Paulus Moreelse. Het grootse plan behelsde onder andere een uitbreiding met drie nieuwe woongrachten ten westen van de Catharijnesingel, het verbeteren van de verbinding met Leiden en de nieuwe trekvaart als één van de assen in het uitbreidingsplan. Op hetzelfde moment maakte de uit Amersfoort afkomstige jonker Everard Meyster ook een uitbreidingsplan voor de stad. In verwachting van de toekomstige stadsuitleg liet Meyster alvast een groot landgoed aanleggen in de knik van de zojuist gekanaliseerde Leidsche Rijn met uitzicht op de nieuwe stad. De strategische ligging van het landgoed en het uitzicht op de stad inspireerde Meyster tot de naam van zijn landgoed " 't Oog in Al" (d.i. alles in het zicht\ oog). Het landhuis was dan ook met de voorgevel gericht op de stad en lag met zijn zijgevel aan de Leidsche Rijn. In de zichtas werd ook een theekoepel gebouwd. Het grote uitbreidingsplan van de stad kwam niet tot stand op de drie grachten na (de zogeheten moesgrachten) en het doortrekken van de Leidsche Rijn naar de stad. Het landgoed Oog in Al bleef daarna nog geruime tijd midden tussen de weilanden liggen.

In de periode 1883-1840 werd de buitenplaats verbouwd tot landhuis in een landschapspark.

5. Leidsche Rijn vanaf de hoek met de (huidige) Croeselaan met zicht op Molenerf De Ster en in de verte de theekoepel van Oog in Al. Tekening uit 1782 (Bron: HUA)

Langs de Vleutense Wetering en de Leidsche Rijn werden in de 17de- en 18de- en 19de eeuw tal van industrieën gevestigd, waaronder houtzaagmolens, scheepswerven en steenovens. Voor deze laatste werd de benodigde klei van de kaden afgestoken en dat resulteerde in typische afgestoken stukken land zoals die nog te zien zijn bij Molenerf De Ster. Met de opening van het Merwedekanaal, werd de Leidsche Rijn interessant als vestigingsplaats en kwamen er vele fabrieken aan de Leidsche Rijn bij. De bebouwing vanaf de stad werd hier in feite ingeleid met de vestiging van deze grote fabrieken, zoals Hamburger. De gemeente liet in 1886 een stedenbouwkundig deelplan voor het gebied maken: dit was het plan voor Lombok. Het voorzag in een op de tekentafel ontworpen hoofdstructuur met de Kanaalstraat en belangrijke zijstraten als de J.P. Coenstraat en Damstraat. De rest mocht door particulieren worden ingevuld.

Aan het einde van de 19de eeuw onderging de omgeving van Oog in Al een ingrijpende verandering. Allereerst door het graven van het Merwedekanaal, dat net ter hoogte van het landgoed de Leidsche Rijn kruiste. Bovendien nam de in 1897 opgerichte "N.V. Maatschappij tot Exploitatie van onroerende goederen" aan de overzijde van het kanaal een stuk grond in gebruik waar enkele jaren later de Stichtsche Olie en Lijnkoekenfabriek zich als eerste zou vestigen.

De uitbreiding van de stad was al op gang gekomen, maar voorlopig vormde het Merwedekanaal nog een grote barrière, slechts via enkele overhaalbruggen over te steken. In 1918 kocht de gemeente het landgoed Oog in Al aan ten behoeve van de uitbreiding van de stad.

Het Merwedekanaal

Het Merwedekanaal is in de 19de eeuw aangelegd als verbinding tussen Amsterdam, Utrecht en de grote rivieren en daarmee met Duitsland. Utrecht had zich bijzonder sterk gemaakt om deel uit te mogen maken van deze vaarroute, want ze verwachtte veel economisch profijt van deze verbinding.

In 1880 werd met de aanleg van het kanaal begonnen en uiteindelijk werd het gehele kanaal in 1892 geopend. Het kanaal bestond uit vier delen (panden), waarvan bij Utrecht het zogeheten Vaartse Rijnpand lag met een lengte van 10 kilometer. Dit Vaartse Rijnpand liep vanaf de schutsluis bij Utrecht tot aan de schutsluis bij Vreeswijk.

De bodembreedte van het Merwedekanaal was 20 meter, bij een diepte van 3,10 meter, de breedte aan de oppervlakte was 33,2 meter. Voor het spoorwegverkeer werden er vaste bruggen aangelegd, voor het gewone verkeer draaibruggen bij belangrijke wegen. Langs het gehele traject moest een groot aantal kunstwerken worden aangelegd: voorhavens, schutsluizen, spoorbruggen, gewone bruggen en alle woningen voor het bedieningspersoneel. Het geheel werd ontworpen en aan aangelegd onder verantwoording van de ingenieurs van waterstaat. Bij de kruising met de Leidsche Rijn was een sluizencomplex noodzakelijk om het verschil in waterpeil te regelen. Een parallelvaart langs het Merwedekanaal werd aangelegd om de scheepvaart vanuit het westen via deze vaart om te leiden naar de Vleutense Wetering. De parallelvaart kreeg daarom ook de naam Vleutense Wetering.

Een al direct gesignaleerd probleem was dat men geen rekening had gehouden met een eventuele noodzakelijke verbreding van het Merwedekanaal. De afmetingen van de schepen werd snel groter dan welke bij de uitgangspunten van de aanleg was meegenomen. Al snel bleek dat het kanaal minder voor de internationale rijnvaart werd gebruikt dan voor de lokale vaart met de kleinere schepen. Met name de sluizen bij Utrecht en Vreeswijk konden de grote schepen niet aan. Daartoe werd in 1904 bij Utrecht een tweede schutsluis aangelegd. Deze schutsluis kreeg dezelfde lengte als de eerste - 120 meter - maar werd breder: 14 meter in plaats van 12 meter.

De komende jaren zou de groei van de grootte en de omvang van de scheepvaart een toenemend probleem gaan vormen voor het Merwedekanaal. Dit zou uiteindelijk leiden tot de plannen voor een nieuw kanaal, het latere Amsterdam-Rijnkanaal.

De industriële ontwikkeling langs het Merwedekanaal

De wens dat het nieuwe kanaal een belangrijke economische impuls aan Utrecht zou geven, werd niet onmiddellijk bewaarheid en uiteindelijk niet in de mate waarop men had gehoopt. Het kanaal is in feite meer een verbinding gebleven van Amsterdam met de Rijn en voor de scheepvaart op deze route had de stad Utrecht zelf geen direct belang. De bedrijven die zich vanaf 1900 vestigden aan het kanaal hadden veelal een lokale betekenis. De uitzondering werd gevormd door één van de eerste fabrieken die zich aan het kanaal vestigde: de Stichtsche Olie- en Lijnkoekenfabriek (SOL) in 1908, die een grotere actieradius had. Hetzelfde gold ook voor de metaalfabrieken Demka en Werkspoor, maar deze twee vestigden zich niet in Utrecht, maar in het toenmalig Zuilen (1914) en werden met name aangetrokken door de combinatie van water en het spoor op die plek.

Het gehele gebied langs het kanaal zal dan ook nog lange tijd als hoveniersgebied in trek blijven.

In het plan van H.P. Berlage en N. Holsboer uit 1920 werd de strook aan de westzijde van het Merwedekanaal bestemd voor industrie. Dit was bedoeld als uitbreiding van de reeds bestaande bedrijvigheid. Op dat moment was er namelijk op de losse kavels enige verspreide industrie langs het kanaal, maar dan vooral aan de westzijde. Aan de oostzijde beperkte het zich tot de directe omgeving van het sluizencomplex (de Keulsekade en de Muntkade).

Aan de westzijde kon Berlage nog een geheel nieuwe woonwijk aan het kanaal plannen (Oog in Al). Wel waren enkele kavels ten noorden van het landgoed Oog in Al 'bezet' door industrie, zoals de SOL en de 'Vereenigde Blikfabrieken'. Deze langgestrekte kavels aan het kanaal noopten Berlage tot het uitsparen van dit deel in de door hem geplande woonwijk.

6. Merwedekanaal circa 1935 met zicht op het sluizencomplex en links de SOL met de transportbaan en de zuiginstallatie (Bron: HUA)

De woonwijk Oog in Al

De eerste versie van het uitbreidingsplan van Berlage en Holsboer uit 1920 bevatte ook een ontwerp voor een nieuwe woonwijk aan het Merwedekanaal. Hoewel het uitbreidingsplan aangepast diende te worden en er een tweede – meer bescheiden – versie volgde in 1924, was de gemeente al wel begonnen met de bouw van de woonwijk. Men had al in 1918 het landgoed Oog in Al opgekocht, met de bedoeling hier te gaan bouwen.

De stedenbouwkundige opzet van de nieuwe wijk werd zoals deze in het plan van Berlage was voorgesteld. Dat betekende met name dat het stratenpatroon is overgenomen, evenals de incorporatie van het landgoed Oog in Al als nieuw park.

Als reeds bestaande structuur heeft Berlage de Groeneweg als belangrijke as in het plan opgenomen. De Groeneweg kreeg nu de naam Everard Meysterlaan. Ook de buitenplaats Rhijnlust werd opgenomen in het uitbreidingsplan.

In 1921 werd door de woningbouwvereniging "Buiten Thuis" aan de rand van het nieuwe park - voor die tijd - ruime middenstandswoningen neergezet. Er werd een aantal vernieuwende architecten ingehuurd zoals P. Klarhamer en G. Rietveld. In het plan van Berlage zijn de industrieën aan het Merwedekanaal ten noorden van het park Oog in Al behouden en stokt het nieuwe stratenpatroon aan de rand van deze lange kavels. De Everard Meysterlaan vormt de grens tussen woonbebouwing en industrie.

De bebouwing uit de jaren 1921-1930 volgt in grote lijnen de stedenbouwkundige opzet uit het plan van Berlage en Holsboer. In 1936 kwam het gedeelte ten noorden van de Everard Meysterlaan tot stand, maar niet langer als een concrete uitwerking van de plannen van Berlage. Wel is de tuinstad-opzet met brede straten, openbaar groen en ruime middenstandswoningen voortgezet.

De bereikbaarheid van de nieuwe wijk werd als een groot probleem ervaren. Het Merwedekanaal, het sluizencomplex en de enkele brugverbinding over het kanaal zorgden voor veel klachten over slechte bereikbaarheid.

7. Detail van het plan van H.P. Berlage en N. Nolsboer. Rechts van het sluizencomplex is een nieuwe wijk getekend (Oog in Al), waarvan het stratenpatroon ophoudt ter hoogte van de reeds bestaande fabrieken. (Bron: ABC)

8. Luchtfoto uit circa 1938 van het sluizencomplex, park Oog in Al, de nieuwe wijk Oog in Al en de bestaande fabrieken aan het Merwedekanaal. (Bron: KLM Aerocarto)

De fabriek

Van SOL tot Cereol

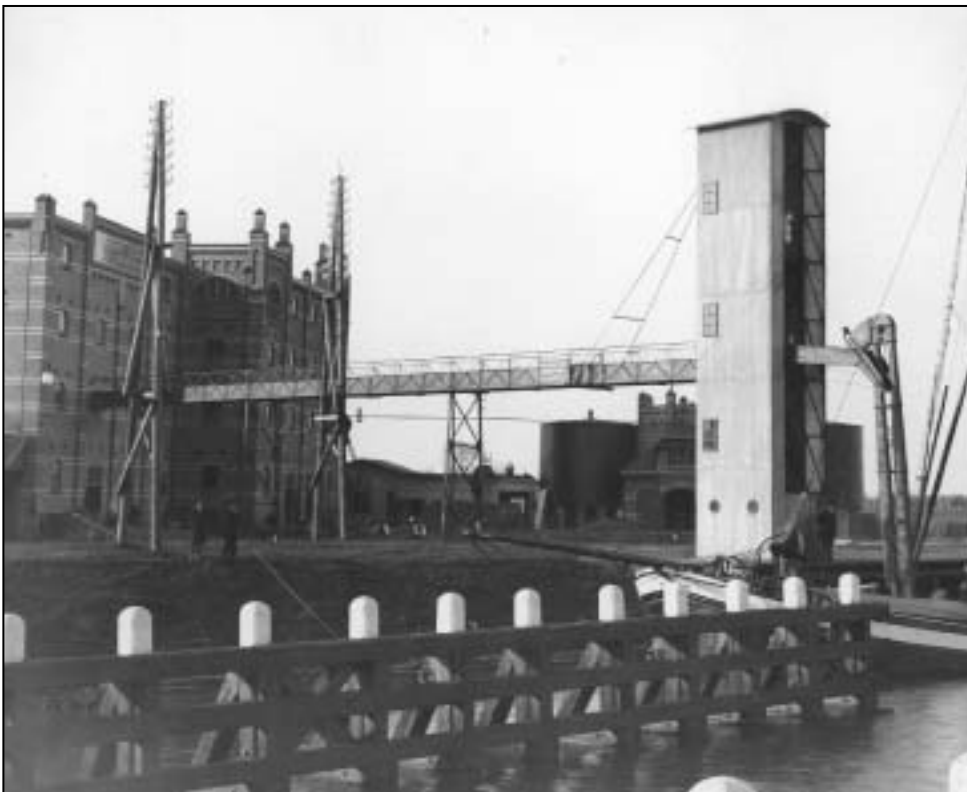
Veevoederfabrieken annex olieslagerijen kwamen rond de eeuwwisseling in heel Nederland op als gevolg van de toename van het aantal veehouders en technische ontwikkelingen op het gebied van het malen van granen en persen van olie. Deze fabrieken hadden een aanvoer van grondstoffen veelal van ver buiten de eigen regio en waren afhankelijk van goede vaar- en andere verbindingswegen. Daarnaast was 'hoogbouw' zeer gebruikelijk in deze branche, omdat in het productieproces de zwaartekracht een belangrijke rol speelde.

In Utrecht vestigde zich aan het Merwedekanaal in 1908 het complex van de Sticht-sche Oliën - en Lijnkoekenfabriek. De 'Coöperatieve Stichtsche Olie- en Lijnkoeken-fabriek' werd opgericht door de Stichtsche Boerenbond. De bond was in 1905 opge-richt om op coöperatieve wijze artikelen te kopen voor haar leden om zo meer zekerheid te waarborgen over de kwaliteit van (de door de leden gekochte) veekeuken. Een dergelijke coöperatieve fabrieksorganisatie was een unicum in Nederland op dat moment.

De vestiging aan het Merwedekanaal was van belang omdat de grondstoffen over water aangevoerd konden worden. Bij de bouw van de fabriek werd een kleine aan-legplaats voor schepen gecreëerd met een scheepselevator met transporteur (zuiger en transportband) over de Kanaalweg, zodat het transport van het lijnzaad mechanisch kon plaats vinden.

Het complex bestond uit een fabriek, een ketelhuis en een pakhuis. Andere noodza-kelijke opstallen waren olietanks aan de kanaalzijde, een kantoor - annex knechten-woning, annex paardenstal - en tenslotte achter de fabriek een hoge schoorsteen. Architect was de Utrechtse architect G. Ebbers die hier gebouwen neerzette met stijlelementen uit de zogenaamde Overgangsstijl en Jugendstil. De voor het productie-proces benodigde machines bestelde de SOL bij de Utrechtse machinefabriek Frans Smulders.

Naast de aanvoer van de grondstof per schip, kwamen de boeren (veelal de klanten) per paard en wagen hun veevoer ophalen. Hiervoor werd gebruik gemaakt van de hijsluiken in de voorgevel van het pakhuis.

9. De Sol in 1909. (Bron: ABC)

De SOL was niet de eerste fabriek in Utrecht die zich met deze productie bezighield. Al vroeg in de 19de eeuw was J.S. Hooghiemstra aan de Biltse Grift een veevoeder fabriek begonnen, toen nog met behulp van paardenkracht (met behulp van een zogeheten rosmolen). De N.V. Hooghiemstra liet in 1912 een in omvang en architectuur met de SOL vergelijkbaar fabrieksgebouw neerzetten. Hooghiemstra was echter geen coöperatieve fabriek, maar een particuliere onderneming.

De SOL breidde in de loop van de jaren uit met als belangrijkste gebouwen een tweede pakhuis, een betonnen graansilo en na de Tweede Wereldoorlog een voorpersgebouw. De bouw van het voorpersgebouw hing samen met de veranderingen in het productieproces: in plaats van lijnzaad gebruikte de fabriek nu soja als grondstof. De oliewinning was van een mechanisch vooral een chemisch proces geworden. (Van persen naar 'wassen' met chemische stoffen). Hiervoor werden onder andere nieuwe opslagtanks gebouwd aan de kanaalzijde.

Begin jaren '50 nam de SOL Hooghiemstra over. Het grote pand aan de Wittevrouwensingel werd verkocht (hier vestigde zich de etikettenfabriek Avery), maar een tweede fabriek van Hooghiemstra aan de Vaartserijn werd wel in gebruik gehouden. Deze brandde echter af in 1969.

De SOL ging in 1973 failliet en het bedrijf werd overgenomen door het Amerikaanse concern Central Soya. In 1990 werd Central Soya overgenomen en droeg sindsdien de naam Cereol Benelux.

In de jaren '90 van de 20ste eeuw werden met name milieumaatregelen genomen in en rondom de fabriek. Tegelijkertijd werden begin jaren '90 de gebouwen in het kader van Monumenten Inventarisatie Project voorgedragen voor een plaatsing op de Rijksmonumentenlijst. In 2000 werd deze plaatsing een feit.

De toenemende klachten uit de woonwijk Oog in Al over stank en overlast van vrachtverkeer leidde uiteindelijk in 2002 tot het stopzetten van de fabriek. De gemeente Utrecht kocht de fabriek uit. Om productieredenen behoefde de fabriek niet te stoppen, want vanwege de recente veeteeltcrises (varkenspest en MKZ) was er weer grote vraag naar het plantaardige product van de fabriek.

10. Het productieproces.
(Bron: ABC)

*11. Cereol in vol bedrijf, 1998.
(Bron ABC)*

2. Ruimtelijke analyse

Profiel Merwedekanaal

Het Merwedekanaal is dwars over de bestaande verkavelingen heen aangelegd. Een groot deel van deze verkaveling dateert uit de Middeleeuwen en bestaat uit de zogenaamde strokenverkaveling: langgerekte kavels, loodrecht op de ontginningsbasis. Een deel van de verkaveling echter, in de omgeving van de Leidse Rijn en het park Oog in Al, is een onregelmatige blokverkaveling, die te maken heeft met het stroomgebied van de oude rijnloop. De strokenverkaveling heeft met name aan de westkant een rol gespeeld bij de positionering van de bedrijven en andere bebouwing, die zich in de 19de en begin 20ste eeuw vestigden aan het kanaal.

Kenmerkend is het profiel, waarbij de parallelvaart (de Vleutense Wetering) een wezenlijke rol speelt. Aanvankelijk was dit water langs de gehele lengte aan de westkant van het kanaal aangelegd. Overal zijn nog de restanten van bruggen te zien.

Op enkele plekken is het water nog aanwezig, met name in het deel tussen Spinozabrug en Goethebrug. Op andere plekken is het nog herkenbaar in restanten van bruggen of is zichtbaar dat het in duikers onder de weg verder gaat.

Een tweede karakteristiek verbonden met de vestiging van industrie aan het kanaal is de aanwezigheid van kades aan de oostzijde (nog aanwezig) en ook enkele aan de westzijde.

Sterke en zwakke punten van het profiel

Het huidige beeld van tussen Spinozabrug tot aan Sowetobrug valt in verschillende sferen uiteen:

A: tot aan Goethebrug

Hier is een zeer helder en karakteristiek profiel aanwezig, bestaande uit het kanaal, de Kanaalweg (hier een dijkje), de Vleutense Wetering met bommenrij aan weerszijden, de openbare weg, de stoep en de huizen.

12. Het Merwedekanaal vanaf de Spinozabrug tot aan de Goethebrug, 2001.
(Bron: ABC)

B: Goethebrug tot Everard Meysterlaan

Dit deel wordt (werd) geheel in beslag genomen door industrie en kantoren: o.a. PTT (nu: TPG/ KPN) en Cereol.

Cereol 'gedraagt' zich prima in relatie tot het kanaal: het gebouw neemt een goede afstand in tot aan het Kanaal en maakt er toch ook gebruik van. Het gebouw is goed gelegen in de lengte richting van het oude perceel, heeft een monumentale gevel aan het kanaal en een vanoudsher een monumentale gevel aan de Everard Meysterlaan. De grootste verstoring in de ligging is dat het voorterrein gewijzigd is een asfaltvlakte. Voorheen lag ook hier de Vleutense Wetering, met een brug over de Wetering. De (vm) PTT veroorzaakt in dit deel de grootste verstoring: ze gebruikt zowel de kanaalweg als de voorruimte als parkeerveld.

De bomenreeks is hier afwezig, maar in visueel opzicht wordt de lijn van bomen weer opgepakt op het middeneiland van het sluisencomplex.

Aan het Merwedekanaal zelf zijn zowel tegenover Cereol als tegenover het naastgelegen kavel nog kades en restanten daarvan aanwezig. Voor Cereol is deze tot op de sluiting van de fabriek in gebruik gebleven. Bij de naastgelegen terreinen waren de kades al enige tijd buiten gebruik.

13. Het Merwedekanaal ter hoogte van Cereol met het overkluiste voorterrein, 2001.

(Bron: ABC)

14. Het Merwedekanaal voor het voormalige PTT-terrein: een parkeerterrein. (Bron: ABC)

C: Everard Meysterlaan tot hoek Leidseweg

Dit is het cultuurhistorisch best bewaarde en daardoor meest monumentale deel met het Park Oog in Al en het sluisencomplex.

Het profiel neemt weer de 'klassieke' vorm aan met kanaal, de Kanaalweg, de Vleutense Wetering en de bomenreeks. Er is losse bebouwing, met name gebouwen die in functie verbonden (waren) met het sluisencomplex. Het geheel vormt een beeldbepalend geheel, inclusief de diverse bruggen, bruggetjes en sluisen.

Oog in Al

Het deel van de wijk Oog in Al dat direct gerelateerd is aan het Park en ligt ten zuiden van de Everard Meysterlaan heeft in stedenbouwkundig opzicht het meeste ontleend aan het plan van Berlage uit 1920. Hier is een patroon gelegd met geknikte straten, een centraal plein (Beethovenplein) en een zichtas van park Oog in Al via het Beethovenplein op de rondweg en het Hendrika van Tussenbroekplantsoen (een naorlogse invulling). De verkaveling bestaat hier voor het merendeel uit gesloten bouwblokken, op de Mozartlaan en J.S. Bachstraat na, waar de huizen met een vrij open verkaveling zijn gesitueerd. Dit laatste sluit nog het meeste aan bij het tuinstadconcept dat aan de wijk ten grondslag ligt.

De tuinstadgedachte gaat uit van een open verkaveling in een groene context, kenmerkend (kunnen) zijn de doorzichten binnen het bouwblok, huizen met ruime voor- en achtertuinen en een rijke boombeplanting in de straten. De laatste werd in Oog in Al mede mogelijk gemaakt door de aanwezigheid van diverse bomen uit de periode van de buitenplaatsen. Daarvan zijn nog diverse restanten aanwezig.

Voor de Mozartlaan en Bachtsraat geldt ook dat de architectuur een voor die periode moderne stijl heeft gekregen, ontleend aan de Nieuwe Zakelijkheid. De meest opvallende en moderne architectuur is gebouwd door Gerrit Rietveld aan de Robert Schumannstraat. De overige woningen zijn traditioneel voor de middenstandsbouw in deze periode.

15. De J.S. Bachstraat in Oog in Al, circa 1940. (Bron: HUA)

Het stratenpatroon ten noorden van de Everard Meysterlaan is vrij willekeurig. Wel is ook hier de tuinstadgedachte meegenomen in de voor- en achtertuinen en aandacht voor extra groen. De huizen zijn vrij traditioneel op een enkele uitzondering na (vrije kavels).

Het stratenpatroon direct aansluitend op de voormalige bedrijventerreinen is destijds gedicteerd door de nog in gebruik zijn industriekavels aan het kanaal. Hier ligt tevens nog een oudere boerderij/ hovenierswoning op een achterterrein, bereikbaar vanaf de Everard Meysterlaan. Enkele latere invullingen van deze vrijkomende kavels aan het Merwedekanaal zijn los van de bestaande context totstandgekomen, zodat samenhang en logica veelal ontbreekt.

Sterke en zwakke kanten woonwijk Oog in Al

Het deel ten zuiden van de Everard Meysterlaan heeft een ruimtelijk sterke opzet met de geknikte straten, de zichtas op het park en het Beethovenplein met de beide schoolgebouwen.

In dit gedeelte zijn ook enkele voorbeelden van bijzondere architectuur. Overigens zijn met name het park en de direct aangrenzende straten het meest schatplichtig aan het uitbreidingsplan van Berlage uit 1920.

De tuinstadgedachte is in dit deel met name uitgewerkt in de direct aan het park gelegen straten. De rest van het vooroorlogse deel van de wijk is traditioneel met gesloten bouwblokken ingevuld.

Met name de aansluiting van de bebouwing op de voormalige industriekavels ten noorden van de Everard Meysterlaan is onlogisch en rommelig.

16. De Mozartlaan, circa 1998.
(Bron: ABC)

Sluizencomplex

Het sluizencomplex is aangelegd op de kruising van het 19de-eeuwse Merwedekanaal en de 17de-eeuwse Leidsche Rijn. Om dit waterstaatkundig goed te regelen is door Rijkswaterstaat een complex van sluizen en bijbehorende waterstaatkundige werken aangelegd.

Bijna tegelijkertijd is het kanaal ook geschikt gemaakt om te kunnen functioneren in het stelsel van inundatiewerken ten behoeve van de Nieuw Hollandse Waterlinie. In 1904 is een tweede schutsluis aangelegd aan de zijde van de Keulsekade. Zo ontstond hier een bijzonder ensemble met dubbele sluizen, ophaalbruggen en een midden-eiland.

Het gehele sluizencomplex omvat een groot aantal objecten direct in de buurt van het sluizencomplex of even verder langs het kanaal.

17. Het sluizencomplex met sluisdam, midden-eiland en de sluiswachterswoningen aan de Keulsekade, 1996 (Bron: ABC)

Sterke en zwakke kanten sluizencomplex

Het sluizencomplex is een uniek waterstaatkundig geheel, dat zeer beeld bepalend in de omgeving is. Dit wordt versterkt door de aanwezigheid van enkele karakteristieke objecten zoals de Cereolfabriek en de Rijksmunt. Maar ook de Leidsche Rijn en het Park Oog in Al dragen in hoge mate bij aan de schilderachtigheid van de omgeving. Het complex is gaaf bewaard gebleven, maar op details zijn er toch storende gebreken. Enkele bruggen zijn niet meer beweegbaar, maar vastgezet. Bij enkele sluizen ontbreken elementen als sluisdeuren e.d. en de onderhoudstoestand van het gehele complex laat zeer te wensen over. Een enkel houten brugwachtershuisje (op de kop van de sluis) is in de laatste decennia van de 20ste eeuw gesloopt.

Storende elementen in het totale beeld bevinden zich op enige afstand van de sluizen zelf. Zo is er direct ten zuiden van het complex de stenige onderdoorgang met kantoorbebouwing bij de Sowelbrug die geen relatie heeft met het kanaal. Direct ten noorden van Cereol is er de bebouwing van de (vm) PTT, met een als parkeerterrein ingericht voorterrein.

18. De Monumentale Muntbrug in geopende toestand, 1996.
(Bron: ABC)

Oostzijde Merwedekanaal

Aan de oostzijde van het complex liggen de Keulsekade, de Biltonkade, Leidsekade en de Muntkade. De kades horen als eenheid bij het Merwedekanaal, hoewel ze met verschillende soorten bebouwing zijn ingevuld.

De Keulsekade is voornamelijk bebouwd met de sluiswachterswoningen en andere losse bebouwing. De punt wordt momenteel herontwikkeld.

De Biltonkade/ Leidsekade is gevuld met woonbebouwing, die hoort bij de 1900-uitbreiding van Lombok. De gevels aan de Leidsekade zijn monumentaler dan die aan de Biltonkade.

De Muntkade heeft de monumentale gevels van de Rijksmunt en een reeks kleinere industriebebouwing uit de eerste decennia van de 20ste eeuw.

19. Muntbrug met Rijksmunt en de Muntkade circa 1914.
(Bron: HUA)

Sterke en zwakke punten oostzijde Merwedekanaal

Met name de beeldbepalende gevels van de Rijksmunt (met de hoektoren) vormen een monumentaal accent aan het hart van het sluisencomplex. De overige bebouwing langs de Muntkade is weliswaar van mindere kwaliteit maar heeft wel een zekere industriële uitstraling, die passend is aan de Muntkade.

De overige bebouwing om het waterkruispunt heeft een duidelijk woonkarakter, dat in hoogte en uitstraling in meer of mindere mate afgestemd is op het water.

Het meest storende aspect op deze kruising van waterwegen is echter dat vanaf de kades de relatie met het water nauwelijks aanwezig is vanwege de hier liggende woon-schepen.

Cereol

Het terrein van Cereol met de fabriek ligt specifiek gesitueerd aan het kanaal en bij het sluisencomplex. De aard van de industrie maakte ligging aan het water van belang. Het front is dan ook naar het kanaal gekeerd en niet naar de Everard Meysterlaan. Door de toevoeging van de stalen tanks aan de kanaalzijde heeft het complex aan deze zijde een nog sterkere industriële uitstraling gekregen.

Het terrein zelf is nog herkenbaar als voorbeeld van de oudere strokenverkaveling, waar het kanaal onder een schuine hoek door heen is gelegd.

Met de uitbreiding van de fabriek en de verandering van het productieproces is de rest van het terrein verder bebouwd, waarbij vanwege het gebrek aan ruimte er tevens aan en tussen de bestaande bebouwing is uitgebreid.

Het geheel wordt gekenmerkt door een verzameling van losse gebouwen en objecten, die alle verbonden zijn met het productieproces. De hoofdontsluiting geschiedde via het kanaal, de overige toevoer via de Everard Meysterlaan.

Sterke en zwakke kanten van het Cereol complex

De ligging aan het water en het sluisencomplex is bijzonder beeldbepalend. De verbinding tussen fabriek en water is nog steeds intact en illustreert op unieke wijze de manier waarop het Merwedekanaal diende te functioneren. De meeste gebouwen zijn architectonisch interessant en versterken de kwaliteit van het beeld, met name aan de zijde van het Merwedekanaal. Het complex is goed te ontsluiten, zowel vanuit de wijk Oog in Al als vanaf het Merwedekanaal, evenals vanaf de wijk Lombok.

Het fabriekscomplex ligt aan het sluisencomplex en tegenover de Rijksmunt en daarmee op een zeer beeldbepalend en monumentaal deel van het Merwedekanaal.

*20. Uitzicht vanaf Cereol op sluisencomplex, 2002.
(Bron: HUA)*

Het voorterrein heeft veel van zijn kwaliteit verloren door het overdekken van de waterloop en de toevoeging van enkele nutsgebouwtjes, die zicht op de voorgevel belemmeren.

De bouwkundige ingrepen als gevolg van de milieumaatregelen hebben de architectuur van de gebouwen nogal eens aan het zicht onttrokken. Door de vrij willekeurige opstelling van de gebouwen is er op het terrein weinig ruimte om nog nieuwe gebouwen toe te voegen.

3. Conclusies en randvoorwaarden

Cultuurhistorische waarden van de omgeving

De hoge cultuurhistorische waarden van de omgeving van de Cereolfabriek wordt bepaald door een groot aantal bijzondere ruimtelijke, stedenbouwkundige en architectonische gegevens.

Dit zijn:

- Het Merwedekanaal
- Het sluizencomplex
- Park Oog in Al
- Woonwijk Oog in Al
- Leidsche Rijn
- Rijksmunt
- 19de eeuwse woonkaden

Op stedelijk niveau kan de betekenis aangevuld worden met de rol van de Leidsche Rijn als verbinding (letterlijk en figuurlijk) met de binnenstad en met de vinex-locatie Leidsche Rijn. Het complex ligt bijna centraal tussen het oude centrum en Leidsche Rijn.

Op stedelijk niveau geldt ook het belang van het Merwedekanaal als water-as aan de westzijde van de stad met diverse functies en sferen.

Cultuurhistorische waarden van het Cereolcomplex

De cultuurhistorische waarde van het complex wordt bepaald door een aantal met elkaar samenhangende elementen, die met elkaar een gaaf en compleet verhaal vertellen van het industrieel erfgoed.

Dit zijn:

- de verschillende gebouwen en objecten die het complete verhaal van het productieproces vertellen vanaf 1908 tot nu
- de ligging aan het kanaal en sluizencomplex
- de onderlinge verbondenheid tussen fabriek en kanaal, zichtbaar in de kraan en transportband naar de fabriek
- de architectonische waarden van de diverse gebouwen.

Hieruit voort komt een aantal randvoorwaarden:

Randvoorwaarden

Het Cereolterrein niet als incident behandelen, maar in samenhang met de bijzondere omgeving. De betekenis van het gehele sluizencomplex niet alleen lokaal maar ook op stedelijk niveau beschouwen.

- Kans om de centrale plaats tussen oude stadscentrum en Leidsche Rijn te benutten.
- Aanwezigheid van waterroutes als Merwedekanaal en Leidsche Rijn benutten.

De ligging in Oog in Al benutten

- Buurterrein van PTT (KPN/TPG) zoveel mogelijk bij ontwikkeling betrekken.
- Logica van de wijk ten noorden van de Everard Meysterlaan verbeteren.
- Everard Meysterlaan als route blijven gebruiken: in verband met de zichtlijn vanaf de rondweg (Lessinglaan) en als verbinding met het sluizencomplex. Het gebruik van de weg kan wel ondergeschikt gemaakt worden (alleen fiets-voetgangersverkeer).
- Sluizencomplex benutten bij nieuwe functie.
- Nabijheid Park Oog in Al benutten.

De industrieel-ruimtelijke opzet van het Cereolcomplex respecteren, resp. verbeteren

- herkenbaar houden van het rechthoekige, langwerpige kavel recht op het kanaal
- het weer open maken van de Vleutense wetering: herstel oorspronkelijk profiel Merwedekanaal en kade
- het kavel zelf zijn industriële uitstraling te laten behouden: het is een complex van fabrieksgebouwen in een stenige omgeving.

N.B. Wanneer de wens bestaat om het complex meer te betrekken bij het park, dient meegenomen te worden dat het vanuit industrieel erfgoed oogpunt niet wenselijk is dat de gebouwen als losse objecten in het groen worden gepresenteerd. Een meer stenige en samenhangende ondergrond voor het complex zelf blijft wenselijk. Over de mate van stenigheid van het terrein en de overgang naar het park kan nader gedacht worden.

De volgende onderdelen van het complex vanuit monumentaal én historisch-industrieel oogpunt behouden:

- de fabriek met pakhuis uit 1908 en uitbreiding pakhuis uit 1909
- het kantoorlokaal annex knechtswoning annex paardenstal uit 1908
- de betonnen silo uit 1931
- het extractiegebouw uit 1951.

Deze gebouwen vertegenwoordigen de geschiedenis van het productieproces en zijn ook architectonisch van belang.

- Installatie met kraan en elevator op de kade.
- Transportbaan tussen elevator en hoofdgebouw.
- Stalen opslagtanks aan het Merwedekanaal.

Deze elementen zijn van belang vanwege hun betekenis voor de relatie van de fabriek met het Merwedekanaal en als belangrijk visueel industrieel element aan het kanaal.

(Voor deze laatste drie geldt wel dat gedetailleerder bekeken kan worden welke onderdelen van het object exact behouden dienen te worden.)

De volgende onderdelen vanuit industrieel-historisch oogpunt een plek geven bij herontwikkeling:

- twee (kleine) olietanks gesitueerd aan de achterzijde van het extractiegebouw, vervaardigd door de Utrechtse metaalfabriek van Frans Smulders (staat gestempeld op de tanks)
- twee tanks op de begane grond (interieur) van het voormalige pakhuis (herkomst: Willem Jamart (?) Wuppertal)
- enkele centrifuges op de bovenste verdieping van het extractiegebouw inclusief de daaraan verbonden leidingen en het tandwiel (te denken valt aan een representatief deel van deze installatie)
- enkele pijpen/ buizen aan de buitenzijde van de gebouwen (enkele representatieve en goed te handhaven delen van pijpen/ buizen).

(deze objecten behoeven niet in situ bewaard te blijven, maar kunnen ook op een meer passende plaats in een nieuwe ontwikkeling ingepast worden).

Herontwikkeling van de gebouwen met respect voor de architectonische en bouwhistorische waarden.

Te denken valt aan:

- de karakteristieke kleine gevelopeningen van de pakhuizen
- de relatie tussen de verdiepingshoogte en de vensters
- de originele constructie van de gebouwen (gietijzer)
- de gesloten gevels van de betonnen silo
- en andere karakteristieke elementen, die de herkenbaarheid van de gebouwen en objecten waarborgen.

Archeologische randvoorwaarden

Het gebied maakt van oudsher deel uit van een belangrijke rivierengebied aan de westzijde van Utrecht. Uit ervaringen in de vinex-locatie Leidsche Rijn blijkt, dat hier al vroeg bewoning was op de hoger gelegen delen. Bij verstoring van de grond is archeologisch onderzoek noodzakelijk. Dit kan geschieden in overleg met de Gemeentelijke Archeologische Dienst.

*21. Verdiepingsvloer in het pakhuis met het hijsluik, 2002.
(Bron: ABC)*

*22. IJzeren constructie van het interieur, 2002.
(Bron: HUA)*

23. Interieur van het eenlaags fabrieksgebouw uit 1908, 2002. (Bron: HUA)

24. Detail van de draagconstructie in het eenlaags gebouw, 2002. (Bron: ABC)

25. De interne overgang van het pakhuis uit 1908 naar het gebouw uit 1909. (Bron: HUA)

26. (links) De karakteristieke architectuur van de fabrieksgebouwen uit 1908-1909. (Bron: HUA)

27. Gezicht vanuit de fabriek op de sluis, 2002. (Bron: ABC)

28. (links) De zijgevels aan het binnenterrein zijn deels nog intact, 2002. (Bron: HUA)

29. De knechten-woning annex paardestal, later verbouwd tot kantoor, 1998. (Bron: ABC)

30. De sluiswachters-woning aan de Everard Meysterlaan, later onderdeel van het fabrieks-terrein geworden. (Bron: ABC)

31. De gevel aan de Everard Meysterlaan. (Bron: ABC)

32. Het extractie-gebouw,
2002. (Bron: HUA)

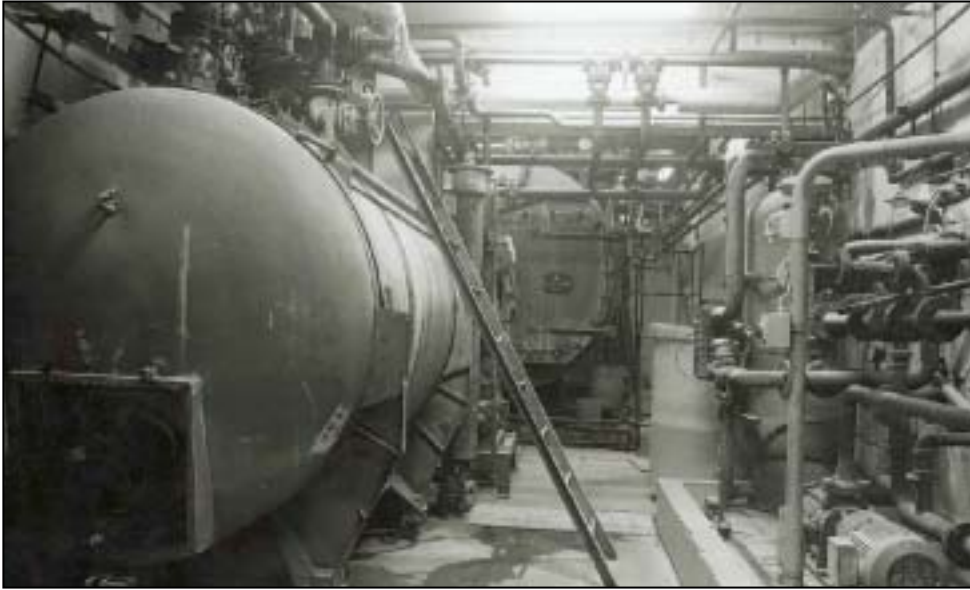
33. De (veelal) milieu-
maatregelen hebben het gebouw
ook een eigen karakter gegeven,
2002. (Bron: ABC)

34. Het interieur van het
extractiegebouw met de
centrifuges, 2002. (Bron: HUA)

*35. Oude ketels (Wuppertal)
op de begane grond van het
pakhuis, 2002.
(Bron: HUA)*

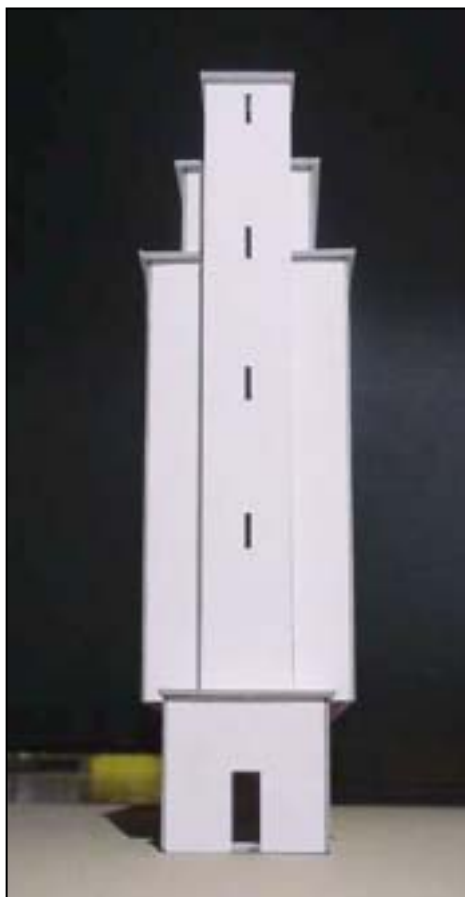

*36. Eén van de stalen olie-
tanks op het achterterrein met
opschrift: 'Frans Smulders
Utrecht', 2002. (Bron: ABC)*

*37. Gezicht op de fabriek vanaf
het sluisencomplex.
(Bron: ABC)*

38. (links) Het silogebouw.
Reconstructie Bastiaan Kraats
2001. (Bron: ABC)

39. (rechts) Detail van de
gevels, 2002. (Bron: ABC)

40. (links) Detail van de dak-
kapel van het kantoor.
(Bron: ABC)

41. (rechts) Uitzicht van het
dak van de fabriek richting de
Dom. (Bron: ABC)

4. Bijlagen

Monumenten

In het gebied is een aantal monumenten aanwezig:

Rijksmonument:

- het sluisencomplex en alle aanverwante (bouwkundige) objecten, zoals bruggen en sluiswachterswoningen,
- de Rijksmunt,
- het Cereol-complex,
- bibliotheek en tuinkoepel in Park Oog en Al

Gemeentelijk monument:

- bunker in Park Oog in Al
- J.S. Bachstraat 1-75
- Mozartlaan 1-36
- Richard Wagnerlaan 1-22

42. Overzicht beschermde gebouwen.

Complex Cereol

Rijksmonument:

A: Bedrijfsgebouwen uit 1908 en 1909

B: Sluiswachtershuisje

C: kantoorgebouw

Beschermswaardig:

D: Olietanks Everard Meesterlaan

E: Extractiegebouw uit 1951

F: Silo uit 1931

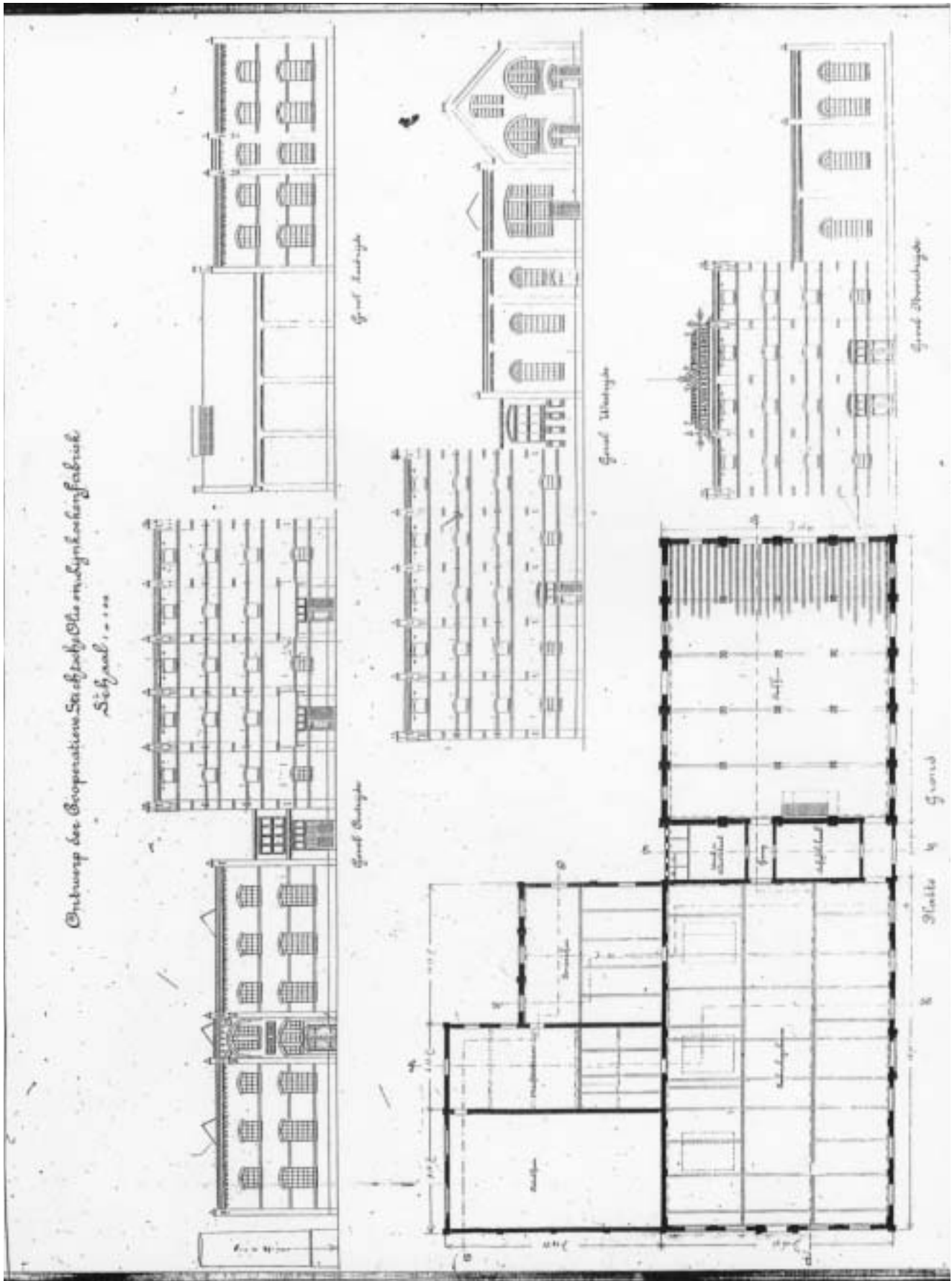
G: Tanks aan de Kanaalweg

H: Transportbaan naar Merwedekanaal

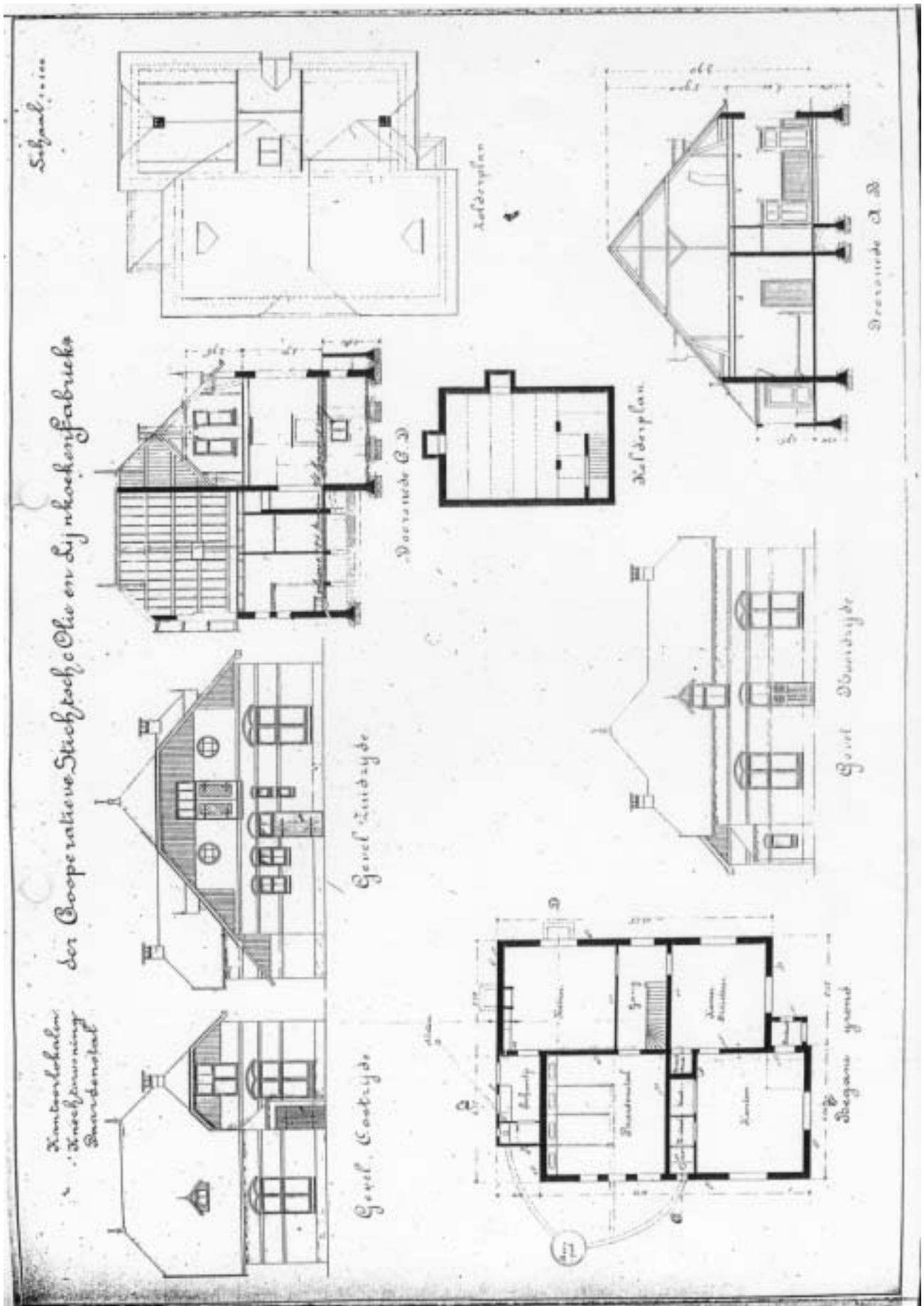
K: Kraan aan het Merwedekanaal

De Bouwtekeningen (vet= bijgevoegd)

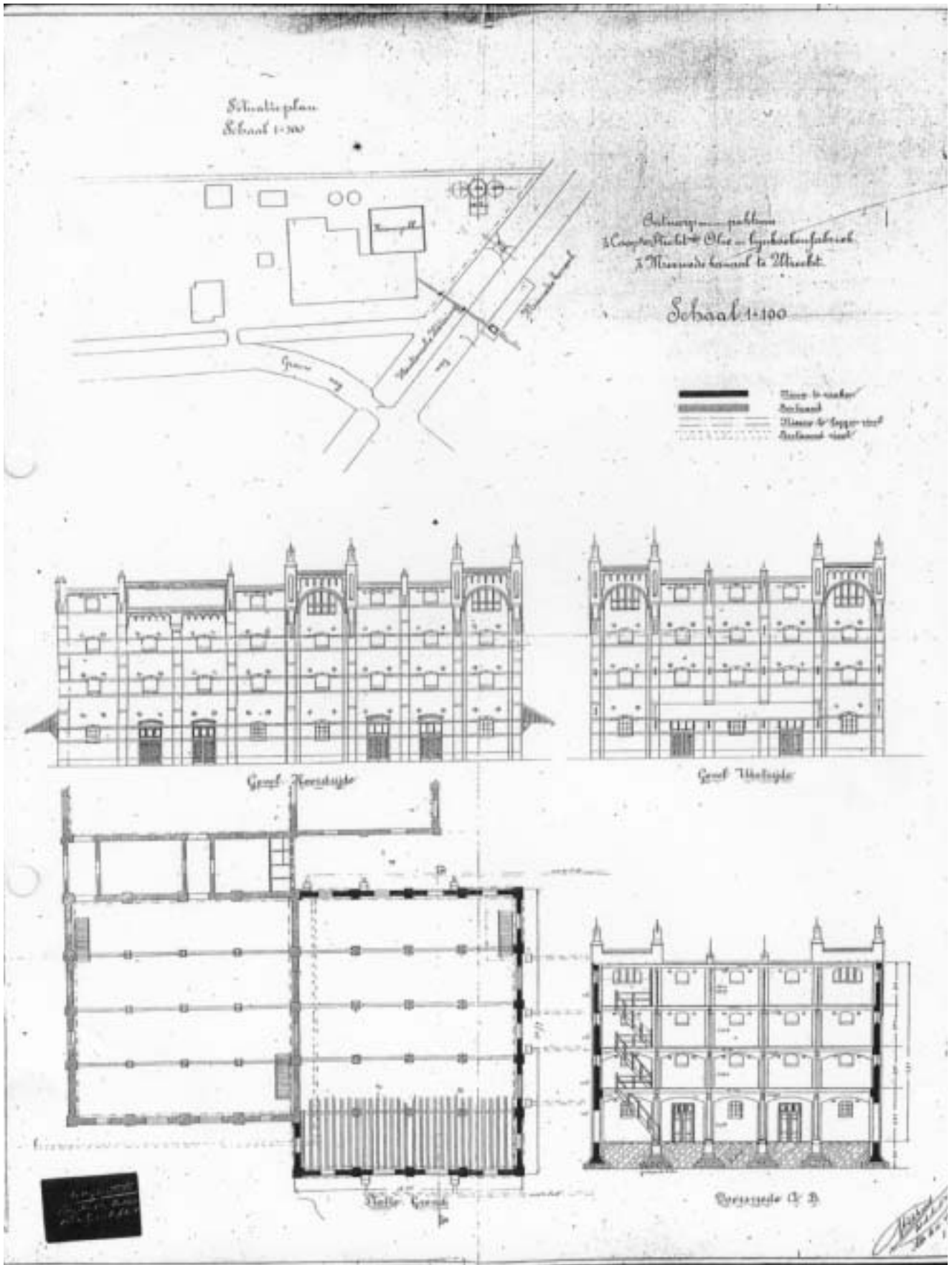
- 1908:** een serie tekeningen omvattende de volgende bouwaanvragen:
Fabriek met pakhuis en aan de zijkant het ketelhuis. Tussen fabriek en pakhuis een gang met schaftlokaal, kleedlokaal en toiletten (privaat-putten).
Een (vrijstaande) schoorsteen achter de fabriek
Twee olietanks tussen fabriek en kanaal
Vrijstaand kantoor, annex knechten woning, annex paardenstal.
Houten bergplaats voor (8) wagens en steenkolen
Het gehele terrein is omgeven door verkavelingsloten. Aan de voorzijde een brede sloot (Vleutense Wetering), weg en berm en Merwedekanaal.
- 1909 :** aanvraag voor Nieuw pakhuis tegen het bestaande pakhuis aan gebouwd. Steekt in de rooilijn uit voor het bestaande pakhuis.
Oliehuisje met 3 oliereservoirs en fundering voor scheepselevator.
- 1913: aanvraag voor Nieuw pakhuis (koekenbergplaats) ten westen tegen de fabriek aangebouwd.
- 1914: aanvraag voor Verbouwing fabriek (vergroting van diverse ruimten) Aanbouw aan westgevel.
- 1915: aanvraag voor Vergroting van het kantoorpand met extra aanbouw (kantoor, archief).
- 1916: aanvraag voor Vergroting van de fabriek (kleine uitbreiding van ruimten aan westgevel)
- 1922: aanvraag voor Verbouwing van kantoorpand annex 'baaswoning'.
- 1932:** aanvraag voor nieuw te bouwen silogebouw, tegen de westgevel aan. Silogebouw van gewapend beton.
- 1933: aanvraag voor Vergroting van de woning/ kantoor ('baaswoning'). Uitbouwen van de keuken.
- 1934: aanvraag voor Olietank fundering. Gesitueerd aan achterzijde van het complex.
- 1935 : aanvraag voor 6 Garages. Uitgevoerd in staalskelet met beton. Gesitueerd tegen de west (achter)grens van het terrein. (niet uitgevoerd)
- 1950: aanvraag voor Wijziging kantoor
- 1950:** aanvraag voor Extractiegebouw. 7 bouwlagen met een kap (voorpersgebouw).
Gedempte sloot aan westzijde
(niet duidelijk of dit nu gebeurt of al gebeurd is).
- 1951: aanvraag voor Transformatorgebouw. Nabij voorpersgebouw.
- 1951 : aanvraag voor Ontwerp voor kantoor/ garage en 10 woningen. Aan de zijde van de Everard Meysterlaan. (Niet uitgevoerd).
- 1953: aanvraag voor Kantoortje aan fabriek. Uitbouwje aan het 1908-fabrieksgebouw.
- 1953: aanvraag voor Tank. Tussen bestaande fabriek en nieuwbouw uit 1951
- 1956: aanvraag voor Nieuwbouw op de plaats van de voormalige (koeken)bergplaats uit 1914.
- 1957: aanvraag voor Verbouwing kantoor.
- 1960: aanvraag voor Gebouwtje voor de zuiginstallatie. Vorige gebouwtje tbv zuiger wordt gesloopt. Transportbaan van silo naar nieuwe gebouwtje. Ondersteuning ter plaatse van terreinafscheiding.
- 1961: aanvraag voor Verbouwing bestaande fabrieksgebouw en silo: aansluiting tussen beide gebouwen wordt gewijzigd en verhoogd.
- 1965/6: aanvraag voor Verbouwing van het kantoor en magazijn (1956-nieuwbouw).
- 1967: aanvraag voor Gasmeet- en regelkast. REMU
- 1970 : aanvraag voor Weeggebouw (controlegebouw). Geen situering getekend.
- 1978: aanvraag voor Schakelstation. Geen situeringstekening.
- 1978: aanvraag voor Belading- en losinstallatie. Kraan.
- 1985: aanvraag voor Wijziging gevels en kap extractie gebouw ivm geluidshinder
- Jaren '90: diverse aanvragen voor Milieumaatregelen. In pakken van de gevels. Schoorsteen.

43. Tekening voor bouwaanvraag fabriek met pakhuis en aan de zijkant het ketelhuis. Tussen fabriek en pakhuis een gang met schaftlokaal, kledlokaal en toiletten (privaatputten), 1908.

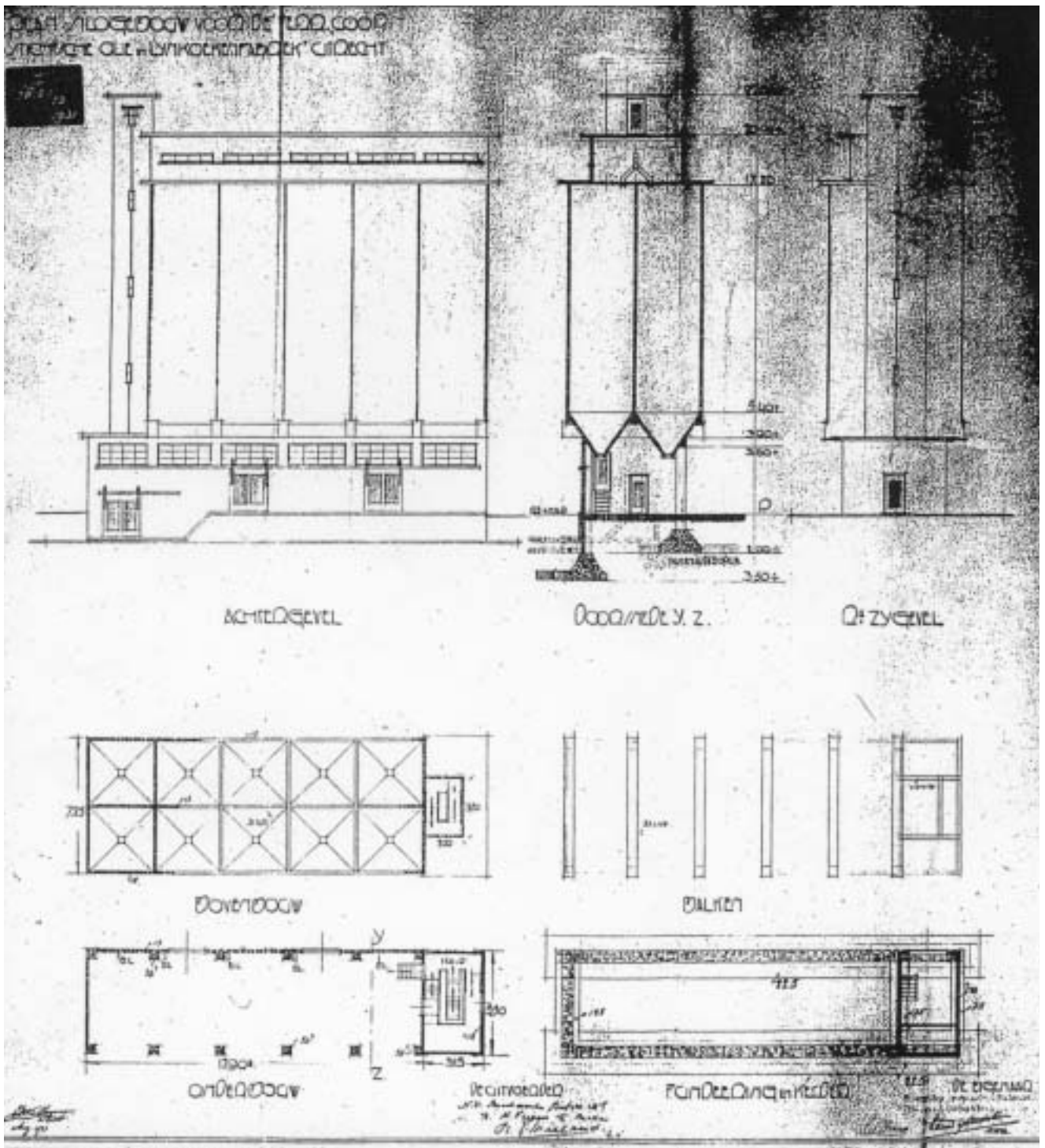
44. Tekening voor bouwaanvraag vrijstaand kantoor, annex knechtenwoning, annex paardenstal, 1908.

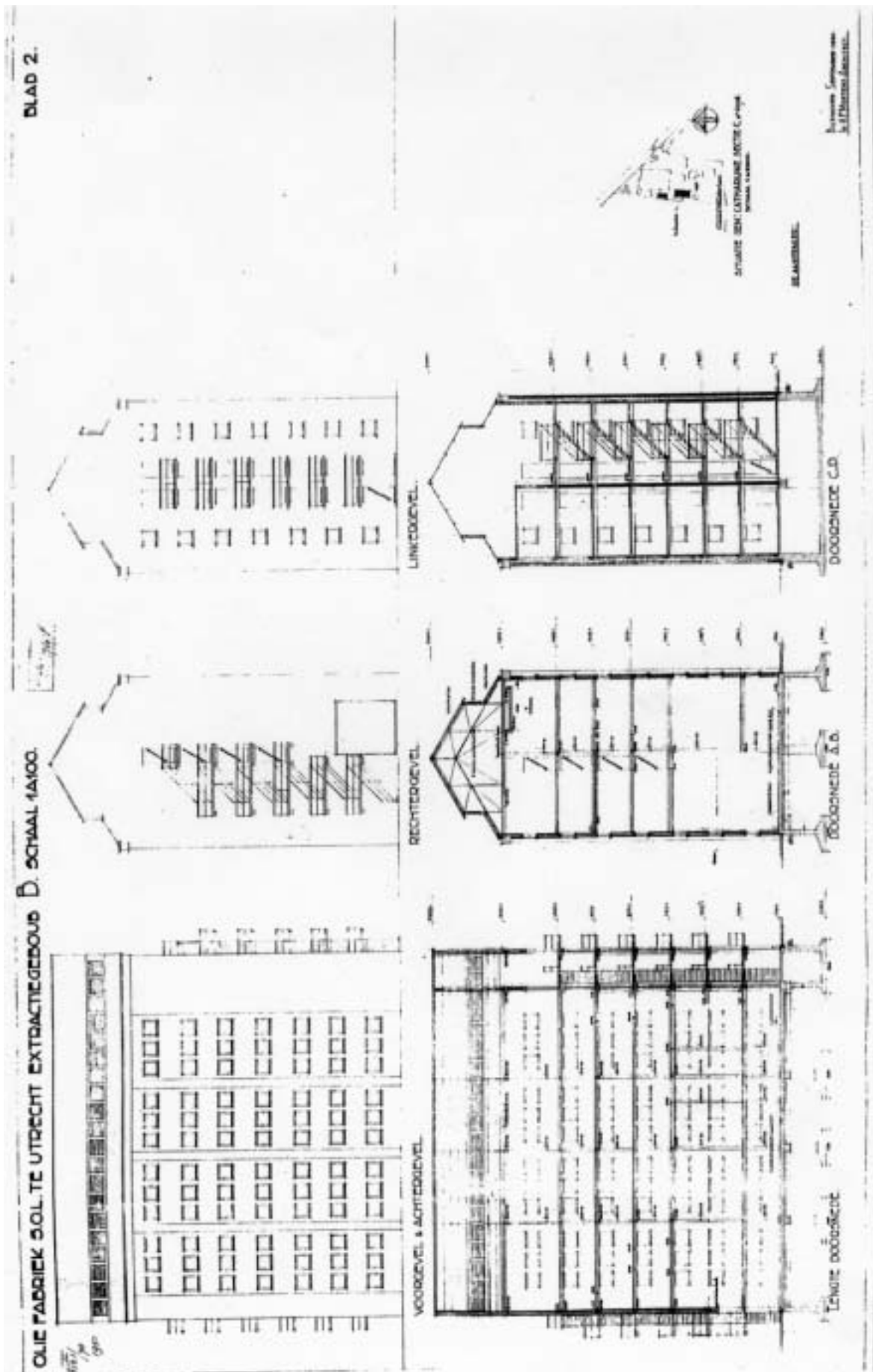
45. Tekening voor bouwaanvraag van een fabriek met pakhuis en aan de zijkant het ketelhuis. Tussen fabriek en pakhuis een gang met schaftlokaal, kledlokaal en toiletten (privaatputten). Een (vrijstaande) schoorsteen achter de fabriek Twee olietanks tussen fabriek en kanaal. Houten bergplaats voor (8) wagens en steenkolen, 1908.

47. Tekening voor aanvraag van een nieuw te bouwen silogebouw, tegen de westgevel aan. Silo-gebouw van gewapend beton, 1932.

48. Tekening voor de bouwaanvraag voor het Extractiegebouw. 7 bouwlagen met een kap (voorpersgebouw), 1950.

Voorbeelden van hergebruik industrieel erfgoed

Nederlands IJzermuseum niet alleen een bewaarplaats van historie

In Ulft aan de Oude IJssel in de Gelderse Achterhoek bestaan ver gevorderde plannen om het eerste ijzermuseum in Nederland op te richten. Het museum moet zeker niet alleen een bewaarplaats van historie worden, ook al is de beoogde locatie er een met een zeer rijke ijzerhistorie, maar minstens zoveel een centrum voor informatie en educatie over de ijzernijverheid. Dat is althans de bedoeling van het bestuur van de Stichting Nederlands IJzermuseum. Naast het museum met museumwinkel en horecagelegenheid bestaan de plannen uit verschillende activiteiten die een duidelijk raakvlak hebben met het museum en de ijzernijverheid. Een (brons)gieterij, studie- en documentatie-centrum, bedrijveninformatiecentrum, kunstenaarscentrum voor ijzerkunst en kunst van ijzer, conferentieruimten, wisselexposities en de Oude IJssel die naast het museumcomplex loopt: het zijn allemaal ingrediënten die het museum een meerwaarde geven en die een bezoek nog meer de moeite waard maken.

Het museum

Eigenlijk vreemd dat er in Nederland (nog) geen museum is dat 'ijzer' tot onderwerp heeft. Het materiaal speelt immers al ruim 2500 jaar een belangrijke rol in het menselijk leven. Vooral de laatste paar eeuwen (vanaf de industriële revolutie) is het belang enorm toegenomen; rond 1900 was gietijzer hét materiaal van de toekomst. En ook nu nog, ondanks sterke concurrentie van kunststoffen, blijkt ijzer vaak een onvervangbaar materiaal, of het nu gaat om gietijzer, smeedijzer of plaatstaal, en is een samenleving zonder ijzer (of staal) onvoorstelbaar.

Het Oude IJsselgebied mag zich de bakermat van de Nederlandse ijzerindustrie noemen. Het is het oudste en omvangrijkste gebied in Nederland waar ijzerwinning plaatsvond. Er hebben in totaal acht ijzergieterijen gestaan, in het aangrenzende Duitse IJssel-gebied nog twee; de oudste dateerde uit 1689, de jongste dateert uit 1911. Van die tien historische fabrieken zijn er nog vijf in bedrijf. Ze leveren technisch hoogwaardige producten, bijvoorbeeld voor de Europese auto-industrie. Vanaf de eerste decennia van de twintigste eeuw is daaruit ook een plaatverwerkende industrie ontstaan met meer dan nationale betekenis. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat juist hier het idee ontstond voor een ijzermuseum.

Nadat in 1984 de activiteiten om van de bijna twee eeuwen oude Keppelsche IJzergieterij een werkend museum te maken waren gestrand, bleef het bloed kruipen waar het niet gaan kon. De aandacht die verschillende historische verenigingen in het Oude IJsselgebied door tentoonstellingen bleven besteden aan de ijzergeschiedenis die voor dit gebied van zo'n grote betekenis is, leverde elke keer zeer veel respons op, ook van buiten de regio. Uit die aandacht is in samenwerking met personen uit de regionale metaalnijverheid en met ondersteuning van de gemeente Gendringen, waartoe Ulft behoort, het initiatief ontstaan om te komen tot de oprichting van een Nederlands IJzermuseum.

51. http://www.rww.net/nl/cultuur/musea/nederland_ijzermuseum.cfm

Op een vloeroppervlakte van bijna 2200 m2 zullen een aantal exposities worden ingericht die tezamen een totaalbeeld geven van het sociale en economische belang van het materiaal ijzer en de ijzerindustrie vroeger en nu. De tentoongestelde materialen geven op deze manier ook een prima overzicht van de productie en producten uit de ijzerindustrie.

Bijschrift foto: Dit is het voormalig magazijn en straks mogelijk expositieruimte. De betonconstructie is zeer uniek en ontworpen door architect Beltman. De aanwezigheid van de "Beltman constructies" in de verschillende gebouwen maakt het dat het complex Rijksmonument wordt. Foto: Guus Wentink

Structuur

Juridisch bestaat het bestuur van het Nederlands IJzermuseum feitelijk uit twee stichtingen n.l. de Stichting Exploitatie Nederlands IJzermuseum, die het museum gaat opzetten en exploiteren en de Stichting Collecties Nederlands IJzermuseum, die eigenaar is van de collecties die in het museum te zien zijn. Beide stichtingen hebben een eigen bestuur. De besturen laten zich inhoudelijk adviseren door het Gelders Oudheidkundig Contact (het consulentenschap voor musea en geschied-beoefening in Gelderland) en financieel-economisch door de GIBO Groep, accountants en adviseurs.

Bijschrift foto: Deel van de tentoonstelling van de oudheidkundige vereniging. Foto: Guus Wentink

51. http://www.rww.net/nl/cultuur/musea/nederland_ijzermuseum.cfm

Beoogde locatie

Het museum zal moeten komen in een gebouwencomplex van de voormalige DRU-fabriek in Ulft (ijzernijverheid sinds 1754); het beoogde gedeelte bestaat uit een aantal gebouwen en gebouwtjes die dateren van ca. 1870 tot ca. 1920. Zij maken deel uit van een grootschalig herinrichtingsplan in de kern van Ulft. Na verschillende bedrijfsverplaatsingen, die door eendrachtige samenwerking tussen gemeente, provincie, projectontwikkelaar en de betrokken bedrijven tot stand is gekomen, komen de gebouwen vrij voor herbestemming.

Bijschrift foto: Dit gebouw dateert uit 1902 en kent de z.g. modellenzolders. Hierin zal als alles doorgaat het museum gevestigd worden. Foto: Guus Wentink

Het complex staat op de nominatie om Rijksmonument te worden. Aan de gemeente Gendringen is voor het totale herinrichtingsplan een stimuleringsprijs toegekend door de Rijksoverheid. De Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed (BOEI) heeft met de gemeente een intentieverklaring gesloten om, na een haalbaarheids-onderzoek de gebouwen te restaureren en te herbestemmen. Het Nederlands IJzermuseum is dé gegadigde om in de panden te worden ondergebracht.

Overige activiteiten

Het sterke punt van het ijzermuseum is de samenhang tussen de verschillende activiteiten op het museumterrein. Door het aanbieden van een geïntegreerd pakket van voorzieningen, zoals een vaste en wisselende tentoonstelling, museumwinkel, horecafaciliteiten, een kunstenaars-centrum, varen op de Oude IJssel, fiets- en autoroute rond een monumentaal industrieel complex moet een totaalbeeld gegeven worden van de ijzerindustrie vroeger en nu. Daarnaast wil het ijzermuseum specifieke doelgroepen de gelegenheid bieden kennis te nemen van de (historie van de) ijzerindustrie door het opzetten en instandhouden van een studie- en documentatiecentrum voor de ijzerindustrie, een bedrijveninformatiecentrum en educatieve activiteiten. Ook het bieden van vergader- en conferentiefaciliteiten moet er toe bijdragen dat een bezoek de moeite waard is.

Het studie- en documentatiecentrum moet één centrale plek worden voor bedrijfsarchieven en particuliere collecties en dus één plek voor literatuuronderzoek, scripties, schoolwerkstukken, (streek)geschiedenis en techniek. Het bedrijveninformatiecentrum richt zich op de presentatie van nieuwe producten, technieken en diensten en de promotie van het (regionale) bedrijfsleven. Naast dit alles is het de wens van het stichtingsbestuur om het ijzergietproces zo natuurgetrouw mogelijk te laten zien. De hoge smelttemperatuur van ijzer is echter een (kosten)probleem. Bronsgieten is dan één van de mogelijkheden.

51. http://www.rww.net/nl/cultuur/musea/nederland_ijzermuseum.cfm

Bijschrift foto: De schuine daken zijn de z.g. sheddaken. Door de lichtinval is dit een unieke locatie voor het horecagedeelte. foto: Guus Wentink

Geen activiteit van het museumbestuur, maar voor het totaalpakket van groot belang is de samenwerking met de bedrijfstakschool voor de metaalnijverheid 'Anton Tijdink'. Deze bedrijfstakschool zal op hetzelfde terrein worden gevestigd en sluit prima aan bij de museumactiviteiten. Door deze samenwerking ontstaat er een relatie tussen het vakonderwijs en het overzicht van het vakgebied door een verbinding tussen praktijk en theorie, kan men gestimuleerd worden voor de metaalnijverheid te kiezen. Tot slot biedt de koppeling tussen praktijklokalen en museumfaciliteiten mogelijkheden voor om-, her- en bijscholingsactiviteiten van de Anton Tijdingschool.

Doelgroepen

Het ambitieniveau van de Stichting Nederlands IJzermuseum ligt hoog. Het moet een museum zijn met een landelijke uitstraling, zelfs een internationaal georiënteerd museum. De in de eerste periode voorzichtig geschatte 25.000 bezoekers zijn afkomstig uit zowel Nederland als het aangrenzende Duitsland, dat immers een zeer sterke ijzertraditie heeft. In elk geval zijn het geïnteresseerden in de geschiedenis van de techniek van de ijzerindustrie en de sociaal-economische betekenis daarvan. Een belangrijke doelgroep zijn de scholen en onderwijsinstellingen. Hiervoor zullen uitgebreide educatieve programma's worden opgezet. Ook voor georganiseerde groepen als personeelsuitstapjes, historische verenigingen etc. zullen programma's worden opgezet.

Grensoverschrijdende samenwerking

De ontwikkeling van de ijzerindustrie heeft een duidelijk internationaal karakter. Voor het Oude-IJsselgebied gold dat wat betreft historie en ligging in extra sterke mate. Heden ten dage wordt er nog steeds intensief samengewerkt. Om recht te doen aan die internationale geschiedenis is het voor het ijzermuseum van belang dat ook zij internationaal samenwerkt. Ook voor wat de doelgroep betreft kijkt het museumbestuur dus over de grens. De museumplannen gaan uit van tweetalige informatie. Zowel de teksten in het museum als het wervingsmateriaal zullen tweetalig zijn. In het kader van die grensoverschrijdende contacten en samenwerking, zijn er bezoeken gebracht aan gelijkgerichte musea in Duitsland en België en zijn er banden aangeknoopt met bestuurders en het bedrijfsleven in het aangrenzende Duitse gebied.

51. http://www.rww.net/nl/cultuur/musea/nederland_ijzermuseum.cfm

Schenken

Schenken in de vorm van materiaal voor het museum komen ruimschoots binnen. Hoewel de Stichting Collecties Nederlands IJzermuseum veel materiaal kan gebruiken voor de opbouw van haar collectie en de inrichting van het museum, probeert zij daar zo selectief mogelijk mee om te gaan. Uitgangspunt bij het aannemen van spullen is het Collectieplan, waarin het verzamelbeleid is beschreven. De ruimte is beperkt en ook ruimte kost geld. Alles accepteren en opslaan is zolang er geen depot is voor het museum in oprichting een lastige zaak. Veelal wordt hiervoor met de schenker een goede oplossing gevonden.

Steun

Velen steunen het initiatief. Een belangrijke steun die het ijzermuseum krijgt is die van het gemeentebestuur van Gendringen. Naast dat zij het initiatief hebben onderschreven, steunen zij het werk van de beide stichtingen ook door faciliteiten te bieden. Die praktische hulp wordt ook door het regionale bedrijfsleven geboden. Ook de Gelderse Adviescommissie voor Musea laten weten enthousiast te zijn over de opzet. Momenteel is het museumbestuur hard aan het werk om de plannen financieel haalbaar te maken. Daarvoor is een uitgebreide PR-campagne opgezet. De lijst met namen van het Comité van Aanbeveling liegt er niet om. Ook die laat zien dat het initiatief brede steun geniet. Zo maken onder anderen de heer L.H.J. Peters, burgemeester van de gemeente Gendringen, de heer J. Kamminga, Commissaris van de Koningin in Gelderland, drs Kraaijeveld, voorzitter van de FME-CNW en mevr. Verhoeven, voorzitter van de Metaalunie deel uit van dit comité. Binnenkort zal er begonnen worden met de opzet van een Raad van Advies. Deze raad moet de besturen de mogelijkheid bieden zich door een groep deskundigen te laten adviseren. Het geeft belangstellenden op velerlei terrein, zowel particulieren als organisaties, de gelegenheid op één of andere manier bij het beleid betrokken te zijn. Beleidsterreinen waaruit deze deskundigen gerekruteerd zullen worden zijn: bouwkunde, streekhistorie, bedrijfsleven, rechten, economie, monumentenbehoud, toerisme, kunst en cultuur en marketing. Indien u vanuit uw vakgebied geïnteresseerd bent, laat ons dat dan even weten. We kunnen u dan voor de informatiebijeenkomst uitnodigen. Het Ondernemingsplan dat door GIBO-adviesgroep Bedrijfskunde in opdracht van het museumbestuur wordt gemaakt, is binnenkort voor geïnteresseerden te verkrijgen. Bedrijven die de realisatie van het Nederlands IJzermuseum financieel mede mogelijk maken, kunnen op een uitgebreid sponsorpakket rekenen, waarbij naast naamsbekendheid gedacht moet worden aan het gebruik maken van de verschillende museumfaciliteiten en diverse kortingen. Voor meer informatie kunt u altijd contact met ons opnemen. Voor meer informatie over al deze plannen kunt u terecht bij
Nederlands IJzermuseum
Postbus 85 7070 AB Uift
tel. 0315 – 685626 / 630802

51. http://www.rww.net/nl/cultuur/musea/nederland_ijzermuseum.cfm

Vijf voor twaalf voor de Adelaar

Ernst van der Kleij

De reusachtige adelaar in gewapend beton, die met gespreide vleugels staat op het hoogreservoir van de voormalige zeepziederij De Adelaar, geeft dit indrukwekkende vroeg 20ste-eeuwse fabrieksgebouw de uitstraling van één van de meest karakteristieke industriële monumenten in de Zaanstreek. Het beschermde monument staat allang leeg en gaat zienderogen achteruit. Behoud vraagt om een herbestemming die niet alleen passend is, maar die ook bestuurlijk en financieel haalbaar moet zijn.

Bedrijfsleven en overheid beraden zich hierop in de wetenschap dat er niet al te veel tijd meer is, anders zal het gebouw het probleem zelf oplossen door de geest te geven.

De tijd dringt, een deel van de Adelaar moet al met steigers tegen instorten beschermd worden.
(foto Henk van 't Loo)

Ontwerp en uitvoering

De zeepziederij Adelaar werd gebouwd in 1908, ter vervanging van een uit 1885 daterende voorganger die in 1906 door brand werd verwoest. Opdrachtgever tot de herbouw van de fabriek was de firma Jan Dekker, producent van onder meer glycerine, zachte en harde zeep.

Het ontwerp voor de herbouw is van de Amsterdamse architecten-constructeurs J.P.F. van Rossum en W.J. Vuijk die in 1906 met het ontwerp kwamen.

Uitvoerder van de bouw was het familiebedrijf "Maatschappij tot het Ontwerpen en Uitvoering van Bouwwerken voorheen M. Stam & Zn, een bedrijf van aannemers-constructeurs dat zich als een van de eersten in Nederland bezighield met toepassingen van beton in de utiliteitsbouw. Van Rossum en

52. <http://members.ams.chello.nl/j.baartse/adelaar/adelaar.htm>

Vuijk ontwierpen een uit vier bouwlagen bestaand L-vormig fabrieksgebouw onder plat dak haaks op de Zaan.

De linkerhoek van de Zaangevel werd hoger opgetrokken ten behoeve van een hoogreservoir en als sokkel voor de prominente blikvanger van de firma. De architecten kozen voor de dragende buitenmuren voor een klassieke baksteenarchitectuur, maar maakten de inwendige constructie van gewapend betonnen kolommen en moerbalken met stalen kinderbalken in H-profiel. De Adelaar kan derhalve in de ontwikkeling van de betonnen verdiepingsbouw worden beschouwd als een halfskelet, dat wil zeggen: kolommen met moerbalken in één richting en eindoplegging op dragend metselwerk.

Provinciaal monument

Nadat de Adelaar de functie van zeepfabriek verloor bleef het pand jarenlang in gebruik als pakhuis. In de late jaren tachtig kwam het leeg te staan.

Sloopplannen leidden tot protest bij de bevolking en werden uiteindelijk vrijdeld toen het provinciaal bestuur van Noord-Holland in 1988 besloot om de voormalige zeepfabriek aan te wijzen als provinciaal monument. Reden voor provinciale bescherming is de bijzondere cultuurhistorische betekenis van het gebouw als element uit de geschiedenis van handel en industrie in de Zaanstreek en de bijzondere architectuur-historische betekenis vanwege hoofdvorm, gevelindeling, detaillering en materiaalgebruik.

Voorts is het gebouw van belang vanwege de voor Noord-Holland vroege toepassing van een betonskelet omgeven door gevels van dragend baksteen-metselwerk. Niet in de laatste plaats heeft het gebouw situationele waarde door de markante situering aan de zuidwestelijke Zaanoever te Wormerveer.

De provincie Noord-Holland verrichtte met de bescherming niet alleen een administratief bestuurlijke handeling, maar heeft hiermee samen met de eigenaar de verantwoordelijkheid op zich genomen om het gebouw daadwerkelijk in stand te houden. Een belangrijke voorwaarde hierbij is zoals steeds het zoeken van een herbestemming. Een monument kan alleen blijven bestaan wanneer het wordt gebruikt.

Vanaf het dakterras krijg je een verrassende blik op de toren en de Adelaar. (foto Henk van 't Loo)

52. <http://members.ams.chello.nl/j.baartse/adelaar/adelaar.htm>

Herbestemming

Er zijn in de afgelopen jaren diverse pogingen gedaan om het pand weer in gebruik te nemen. Een voorwaarde die de provincie hierbij steeds heeft gesteld is het behoud van het totale casco. Een plan waarbij alleen het aan de Zaan gelegen gedeelte behouden zou blijven en de rest van het pand door nieuwbouw zou worden vervangen werd van de hand gewezen als een oplossing waarbij aan de architectuur-historische waarde te weinig recht werd gedaan.

Andere plannen stuiten weer op gebrek aan de mogelijkheid tot financiering of waren niet verenigbaar met het bedrijfsbelang van de eigenaar.

Kwaliteiten

Wanneer de mogelijkheden tot hergebruik van de Adelaar worden bekeken kunnen een aantal kwaliteiten worden geconstateerd. Het pand heeft een bijzondere uitstraling die zo herkenbaar is dat deze aan elke nieuwe functie een meerwaarde kan geven. Een organisatie die is gevestigd in de Adelaar onderscheidt zich van andere organisaties.

Geredeneerd vanaf de Zaan is het gebouw gunstig gelegen. Dit kan onder meer vanuit het oogpunt van cultuurhistorisch toerisme van belang zijn. Zo zou een toeristische vaarroute vanaf de Zaanse Schans via de Adelaar naar de historische industriewand van Wormer kunnen voeren. Het gebouw ligt zo dicht aan het water dat er goede mogelijkheden zijn om een aanlegsteiger te maken vanwaar het publiek via de grote transportdeuren aan de waterkant het pand zou kunnen betreden.

Naast de belevingswaarde van het pand zelf zou het maken van een dakterras een schitterend uitzicht bieden op de typisch riviergebonden landschaps- en bebouwingsstructuur van de Zaanstreek.

Het feit dat het pand deel uitmaakt van een bedrijfsterrein is voor de mogelijkheden tot herbestemming minder gunstig. Zo is een woonbestemming uitgesloten en is ook de toegang vanaf de landzijde aan beperkingen gebonden. Daarnaast zal natuurlijk de matige bouwkundige staat van het object een aanzienlijke investering vergen.

Publieksfunctie

Indien meer dan de gebruikelijke monumentenbijdrage van de overheid zou worden verlangd dan zou daar een functie tegenover moeten staan die aan de burger ten goede komt. Naast het fraaie gezicht dat een gerestaureerde Adelaar van de buitenkant biedt is de mogelijkheid tot betreding van het gebouw dan gewenst. Bij een gebouw als de Adelaar kan onder meer worden gedacht aan een museumfunctie, een expositieruimte, een bibliotheek of aan een combinatie van dergelijke functies. De industriële geschiedenis van de Zaanstreek zou in de Adelaar alleen door de voormalige functie en de uitstraling van het gebouw uitstekend passen.

Door de nabijgelegen situering zou een goede logistieke en inhoudelijke combinatie met de museumfunctie van de eerdergenoemde Zaanse Schans kunnen worden gemaakt.

Mede met het oog op de exploitatie zou niet het hele gebouw een publieksfunctie hoeven te krijgen. Met name het niet op de rivier gerichte gedeelte van het gebouw zou een ander gebruik kunnen krijgen.

52. <http://members.ams.chello.nl/j.baartse/adelaar/adelaar.htm>

Uitzicht vanaf het dak over de Zaan richting Wormer. (foto Henk van 't Loo)

Ensemblewaarde

Indien bedrijfsleven en overheid erin zouden slagen De Adelaar in stand te houden, wordt daarmee niet alleen een bijzonder monument voor het nageslacht bewaard.

Samen met de al grotendeels gerestaureerde monumentale industriewand te Wormer, ontstaat er dan een doorlopende structuur van karakteristieke in de decennia rond 1900 gerealiseerde bedrijfsbebouwing, die temidden van de dynamische ontwikkelingen in de Zaanstreek de geschiedenis van de Zaanse industrie op hoogwaardige wijze beleefbaar houdt.

Dit artikel is integraal overgenomen uit het tijdschrift "Met Stoom", tijdschrift van de vereniging tot behoud van monumenten van bedrijf en techniek in de Zaanstreek, nummer 31, september 1998, bladz. 18.

Ernst van der Kleij (1957), studie kunstgeschiedenis Leiden - Beleidsmedewerker monumenten & archeologie provincie Noord-Holland

---

De brand van 1906

De geschiedenis van de Adelaar

52. <http://members.ams.chello.nl/j.baartse/adelaar/adelaar.htm>

donderdag 25 mei 2000

cyclus:

Industrieel erfgoed

onderwerp:

Hergebruik van oude fabriekscomplexen

inleiders:

Radboud Seckel, architect LKSvdD architecten, architect van gebouw 33 en brandweerkazerne Hengelo

Ed Schulte, architect en wetenschappelijk onderzoeker

Tamira Tummers, architect en voorzitter Stichting Lichthof Eindhoven

Wim Scholtz, historicus en medeaanvrager monumentenstatus Tricotfabriek Winterswijk

presentatie:

Evert Jan Krouwel

deelnemers:

150 personen

locatie:

Brandweerkazerne, voorheen Gebouw 33, Lansinkesweg, Hengelo

opening:

Evert Jan Krouwel, namens Architectuurcentrum Twente

Bij deze eerste bijeenkomst sinds de ramp in Enschede wordt stilgestaan bij de betrokkenheid van vrijwel alle inwoners van Twente hierbij.

Het Architectuurcentrum heeft aangeboden alle mogelijke hand- en spandiensten te verrichten, zoals opnemen van schade aan gebouwen en adviseren over herstel. Ook heeft het bij het gemeentebestuur van Enschede aangedrongen op behoud, dan wel renovatie of herbouw in dezelfde vorm van de beeldbepalende woningbouw uit de twintiger jaren van architect De Wijs aan de Lasondersingel, en gevraagd om in het algemeen niet te snel en ondoordacht tot sloop van mogelijk beeldbepalende gebouwen over te gaan.

Gepleit is om bij de herbouw van het gebied de ramp ook stedenbouwkundig in blijvende herinnering te brengen.

eerste inleiding: Radboud Seckel, architect, Hengelo:

nieuwe brandweerkazerne in historisch fabrieksgebouw

Plaats van de bijeenkomst is toepasselijk het voormalige "gebouw 33" van het Stork complex, dat herbestemd is tot brandweerkazerne.

De architect is bij het analyseren van de opdracht en de gegeven situatie tot synthese van de door de gemeente aangegeven drie keuzemogelijkheden gekomen, en heeft daardoor functioneel en historisch-cultureel optimaal resultaat geboekt.

Dit heeft veel tijd gekost: opdrachtgever (gemeente Hengelo), gebruiker (de Brandweer), en de architect hebben alle in ruime mate openheid, flexibiliteit in gedachtevorming en geduld moeten opbrengen om hiertoe te komen. Ook met Stork is intensief overlegd over de infrastructuur; zo is het backbone van de terreinlogistiek, de fabrieksstraat, ook opgenomen in de circulatie voor de brandweer. Dit voorkwam tevens het verleggen van bundels grondkabels en -leidingen.

Aanvankelijk was alleen de karakteristieke watertoren als monument te handhaven, maar gaandeweg bleek steeds meer van het gebouw (her)bruikbaar. Hoewel de kolomstructuur toeliet dat veel functies werden opgenomen, was de bouwkundige toestand van de gevels slecht door uitgesteld onderhoud en door goedkope verbouwingen. De constructie in de

53. http://www.architectuurcentrumtwente.nl/verslagen_2000/verslag_250500.doc

kop van de watertoren was door corrosie aangetast, maar door heldere toevoeging van nieuwe dragende onderdelen is deze ontlast en zo behouden. Het waterreservoir dient nu om snel blusauto's te vullen, en als reserve voor drinkwater bij rampen. Het gehele skelet kenmerkte zich door mooie en robuuste detaillering - het vormde in het begin van de vorige eeuw een der eerste toepassingen van beton in de utiliteitsbouw. Duidelijk verschil tussen origineel en toegevoegd is gemaakt door hoekverdraaiing van nieuwe componenten, die zich verder onderscheiden door materiaal en kleur. Er is niet gestreefd naar contrast - het is zichtbaar, maar niet demonstratief. Vides geven zicht op de ruimtelijkheid van het gebouw, deze bevordert de overzichtelijkheid van de vele functies. Alleen de kantoorfuncties zijn thermisch geïsoleerd, het zijn aparte dozen, soms opgehangen aan de betonconstructies. Andere functies stelden minder hoge eisen en konden ook aan de hier en daar in de oorspronkelijke staat gebrachte buitenschil blijven. Het beeld wordt verder bepaald door slanke kozijnen van gerecycled aluminium kozijnen die de oorspronkelijke ongeïsoleerde stalen kozijnen vervangen. Oranje, geel en rood, in bescheiden mate toegepast, vormen een leidmotief voor de brandweer.

tussenspel:

videopresentatie

Een impressie van oude fabrieken in Twente, gemaakt door Jonathan den Breejen.

tweede inleiding Ed Schulte, architect en onderzoeker:

op ontdekkingsreis

Er is veel waardevol industrieel erfgoed in Nederland, het is voor iemand die er oog voor heeft goed te vinden. Maar de voorraad slinkt snel, vooral door gebrek aan het vinden van nieuwe gebruiksmogelijkheden.

Utiliteitsbouw, vooral uit oudere periodes, is meestal uitsluitend ontworpen op de onder te brengen functie, en daardoor eenzijdig in gebruiksmogelijkheden.

Wil men het een nieuw leven schenken, dan is het eerder een zaak van onderzoek en analyse naar de mogelijkheden, dan van het maken van een geniaal ontwerp. De potenties van het gebouw (of van het skelet, of andere onderdelen) moeten zichtbaar gemaakt worden, zodat men weet welke mogelijkheden voor hergebruik er zijn.

Niet dus eerst de onder te brengen functies bepalen, en dan kijken of die in het gebouw passen, maar andersom:

het gebouw analyseren, kolomafstanden, vrije hoogtes, kwaliteit van onderdelen, e.d. in een model onderbrengen en dan pas nagaan of er een ruimtelijke behoefte is die in dat model past. Hetzelfde geldt voor de stedenbouwkundige inpassing: niet eerst een stedenbouwkundig plan, maar eerst de impact van het nieuwe geheel bepalen.

Spreker heeft samen met Peter Nijhof bij uitgeverij Walburg Pers (Zutphen) hieraan een publicatie gewijd (Herbestemming industrieel erfgoed in Nederland), waarin bovendien een tachtig voorbeelden zijn opgenomen. Dit zijn lang niet altijd woningen....

Een aantal hiervan worden getoond en toegelicht: Polak & Schwartz in Naarden, Mercurius aan de Zaanoevers (werd archeologisch depot), Stork Jaffa in Utrecht, Waterleidingcomplex Rotterdam, binnenhaven Etten-Leur (stedenbouwkundig uitgangspunt voor restauratie historisch interessante wijk), DRU Gendringen-Ulft.

Altijd blijkt dat de ontwikkeling langdurig is, maar dat het resultaat loont voor alle betrokkenen.

53. http://www.architectuurcentrumtwente.nl/verslagen_2000/verslag_250500.doc

derde inleiding Tamira Tummers, architect:

de Witte Dame in Eindhoven

Een uitvoerige case-study van de vroegere lampenfabriek van Philips. Oorspronkelijke kern een werk van Beltman (!) uit 1909 met een vroege toepassing van een betonskelet, bijgenaamd de Sing-Sing, afgebroken in 1988. Het grootste deel (1921) werd tot 1973 voor productie gebruikt, daarna voor proefopstellingen en pilot-plants. In de negentiger jaren zou het geheel worden afgebroken, maar, mede om de stedenbouwkundige karakteristieke situatie aan de fabrieksstraat te bewaren, werd gepoogd het complex te behouden.

De beeldend kunstenaar Bert Hermes nam het initiatief hiertoe, door een stichting op te richten waarin hij Wisse Dekker (oud-Philips topman), Jan Lucas (dir. Industriële academie) het hoofd ruimtelijke ordening Eindhoven en andere notabelen in het bestuur wist te krijgen. Hij ontwikkelde een concept voor diverse bestemmingen, en liet de ontwikkelingscombinatie IBC een prijsvraag uitschrijven.

De gemeente gaf geld ter stimulering, en om er de bibliotheek in onder te brengen. Overige bestemmingen: Industriële Academie, een auditorium, kleine particuliere bedrijven.

Bert Dirks werd de architect, en maakte een plan dat stedenbouwkundig met zichtlijnen ook recht deed aan de Philips lichttoren.

Tijdens de uitvoering werden kunstwerken getoond (de opblaas-indiaan), maar ook kansen gemist, zoals bleek toen bij de restauratie van het warenhuis van Peutz in Heerlen separatiewandjes moesten worden gereconstrueerd, terwijl ze bij de Witte Dame net in de container waren verdwenen.

Realisatie van de wederopstanding van de Witte Dame bleek een product van innovatie, synergie en doorzettingsvermogen.

vierde inleiding Wim Scholtz, historicus:

Winterswijk, een never ending story ?

De Tricotfabriek in Winterswijk was tot de zeventiger jaren met 1100 werknemers de grootste industrie in de regio. Sinds 1978 staan de gebouwen (Arend Beltman Sr, 1912) leeg, en in de negentiger jaren ontstond het idee hier het gemeentehuis van Winterswijk in te vestigen, in plaats van het vrij te maken voor supermarkten en weidewinkels.

Aanvankelijk waren alle partijen enthousiast. De middenstand, die bedreigende concurrentie kon beletten, de gemeente om te bezuinigen, de bevolking die oog kreeg voor de waarde van het verleden. Van Dongen, geen specialist op dit glibberige terrein, werd als architect aangetrokken, maar zijn plan werd "te duur". Het programma van eisen was immers opgerekt zonder dat daar extra middelen tegenover werden gesteld. De bestuurders zagen hergebruik niet meer zitten, de bevolking raakte verdeeld, roddel, ruzie en komende verkiezingen vertraagden elke ontwikkeling.

Politieke flinkheid wilde alles slopen, de gemeente wenste geen contact met Monumentenzorg (het complex was intussen voorlopig beschermd op de monumentenlijst gezet), er kon geen discussie met reële argumenten meer worden gevoerd.

Intussen werd de handweverij Meijerink, een der oudste industriegebouwtjes van ons land, gesloopt omdat welstand niet wist dat het op de monumentenlijst stond. Ook de gebouwen van de Tricotfabriek leden onder de leegstand. In het complex komen zowel delen met een vroeg betonskelet voor, als delen met een fijnmazig gietijzeren kolommenstelsel. De schoorsteen (1953) is een beeldmerk voor Winterswijk.

De gang van zaken is teleurstellend. In Gronau is een dergelijk complex "die Weisse Dame" (!) van Arend Beltman uit 1916 volledig beschermd, hoewel er nog geen bestemming voor is gevonden.

Velen weten de prijs, weinigen de waarde, is helaas in Winterswijk ook van toepassing.

stellingen en discussie

Op basis van de volgende stellingen werd de discussie geopend:

- Fabriekscplexen in binnenstedelijke gebieden moeten bij voorkeur een recreatieve parkfunctie krijgen
- Herbestemming c.q. aanpassing is ondergeschikt aan gedefinieerde cultuurhistorische kwaliteiten van een object
- Van restauratie kan pas sprake zijn nadat over herbestemming van een object is beslist.

Na een vraag uit het publiek of de brandweer wel kon uitrukken als en zoveel bomen en kolommen in de weg stonden, werd door Ton Kamp het spanningsveld tussen kwaliteit en kwantiteit aan de orde gesteld.

Ed Schulte stelde dat met pronkstukken economisch meestal weinig valt te doen, met gemiddelde kwaliteit kan rendement uit een plan worden gehaald; zorg dus dat er een totaalplan wordt gemaakt, waarin architectonisch/historische hoogtepunten worden gered dank zij de opbrengst van het kwantitatieve.

Harry Abels vroeg zich af hoe voldoende financiële mogelijkheden konden worden geschapen, vooral wanneer eigenaar en gemeente verschillende belangen nastreven Ed Schulte stelde dat het een zaak van lange termijn is, en dat de politiek helaas op de kortere termijn van de vierjarige cyclus denkt.

Door tijdgebrek kon de discussie niet meer aan alle aangerode.

54. http://www.architectuurcentrumtwente.nl/verslagen_2000/verslag_250500.doc

Kokerei Hansa Dortmund-Huckarde

Sie erhielten von der Kokerei Koks und Kokereigas. Im Gegenzug belieferten die Hütten Hansa mit dem Gas aus den Hochöfen. Hiermit konnten die Koksöfen betrieben werden. Die heute noch sichtbaren dicken Rohre um Hansa herum zeugen von dieser Verbundwirtschaft. Nebenprodukte, wie Benzol und Ammoniak, wurden an die chemische Industrie geliefert. Während des zweiten Weltkrieges wurde Hansa schwerbeschädigt. Bereits 1946 konnte der Betrieb jedoch wieder aufgenommen werden. 1957 wurden 5.200 Tonnen Koks produziert, was einen absoluten Höchststand darstellte. 1980 zeichnet sich langsam das Ende der Kokerei ab, denn die Zeche Hansa wurde nach weit über 100 Jahren Förderung stillgelegt. Die Kokerei Hansa wurde fortan mit der Kohle anderer Zechen beliefert. In den Jahren zwischen 1986 und 1992 ereilte jedoch auch die Kokerei nach und nach das Aus. Der unmittelbare Markt von Hansa brach weg, da durch die Stahlkrise immer mehr Hütten in der Umgebung schlossen und die chemische Industrie mittlerweile größtenteils auf Erdölbasis arbeitete. Ein großer Teil der Kokerei-Arbeiter konnte in die im gleichen Jahr für 1,2 Mrd. DM fertiggestellte Kokerei Kaisertsuhl auf dem Gelände der Westfalenhütte übernommen werden. Doch ihre Rettung soll nicht von langer Dauer sein: Auch Kaiserstuhl wird nach nur wenigen Jahren Betrieb stillgelegt.

Hansa ist die letzte erhaltene Großkokerei aus ihrer Epoche und deshalb als Industriedenkmal besonders wertvoll. Die Stiftung Industriedenkmalpflege hat sie sich als Hauptsitz für ihre Aktivitäten ausgewählt. Das sich in den letzten Jahren die Natur das Gelände langsam das Terrain zurückerobert und sich dadurch auch fast ausgestorbene Arten neu ansiedeln hat sie mit anderen Industriedenkmalern gemein. Ungewiss ist bisher jedoch das Schicksal des Hansa Gasometers. Es droht der Abriss, jedoch will sich eine Interessengemeinschaft nicht mit diesem Schicksal abfinden und hat einen Ideenwettbewerb für eine weitere Nutzung ausgerufen. Angesichts des Erfolges vom Gasometer Oberhausen, vielleicht eine nicht völlig hoffnungslose Initiative.

Meinung

Der Zutritt zur Kokerei Hansa ist leider noch nicht möglich. Auch Führungen zum Thema Industriekultur beschränken sich auf wenige Termine im Jahr. Glücklicherweise kann die Kokerei auch von außen gut eingesehen werden (siehe Galerie). Trotzdem bleibt zu hoffen, dass die offizielle Eröffnung nicht mehr allzulange auf sich warten lässt, denn neben der Kokerei Zollverein ist Hansa derzeit die einzige stillgelegte Großkokerei die besichtigt werden könnte. Die Einblicke die sich von außen bieten sind bereits vielversprechend. Ein Besuch vor der offiziellen Eröffnung könnte sich allein deshalb schon lohnen, da der noch vorhandene Gasometer vielleicht nicht mehr lange existiert.

55. http://www.industriedenkmal.de/hansa/hansa_text.html

Adresse

Stiftung Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur

Kokerei Hansa

Emscherallee 11

44369 Dortmund-Huckarde

Tel: 0231/ 931122-33 (Buchung von Gruppenführungen und Informationen)

Öffnungszeiten

Öffnungszeiten: Die Kokerei ist noch nicht komplett geöffnet, kann jedoch von der hinteren Seite aus über das ganze Gelände gut eingesehen werden (siehe Bilder-Galerie).

Der sog. "Infopunkt an der Markenstube" ist Dienstag bis Sonntag von 10.00 bis 18.00 Uhr geöffnet

Von April bis Oktober kann die Kokerei im Rahmen von Führungen besichtigt werden:

Samstags 14.00 und 16.00 Uhr, Sonntags und Feiertags 11.00, 14.00 und 16.00 Uhr.

Eintritt DM 5, Treffpunkt am Kokereieingang.

Wegbeschreibung

Vom Hauptbahnhof Dortmund mit der U47 bis zur Haltestelle Buschstraße fahren oder per Auto über die A45, Ausfahrt Dortmund-Hafen in Richtung Hafen/Huckarde fahren. Auf dem Autobahnzubringer abfahren Richtung Dortmund-Huckarde/Gewerbegebiet Hansa.

55. http://www.industriedenkmal.de/hansa/hansa_text.html

Duisburg: Industriekultur am Rhein

Zeche Friedrich Thyssen, Schacht 6

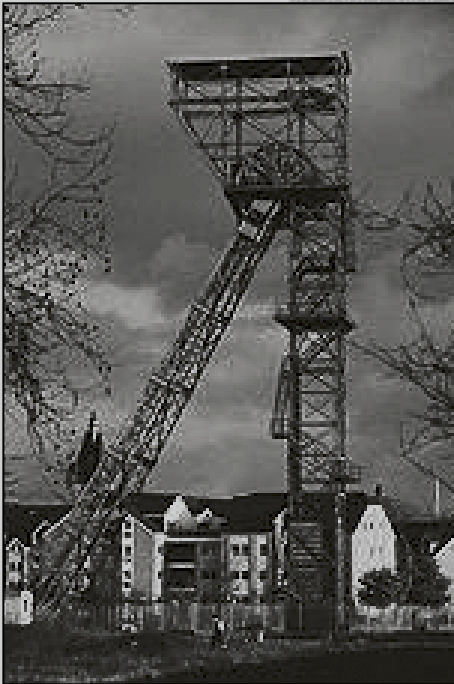
Duisburger Straße

Duisburg Alt-Hamborn

Zugang über die Rathausstraße oder die Bertha-von-Suttner-Straße

ÖPNV

Von Duisburg Hbf mit Straßenbahn-Linie 903 bis "Rathaus Hamborn"

In einer Parkanlage hinter der neuen Verwaltung der Thyssen-Gas AG, einem Nachfolgeunternehmen der Friedrich-Thyssen AG, befindet sich das letzte Fördergerüst in Hamborn. Unter dem Namen Friedrich Thyssen waren nach dem Ersten Weltkrieg die Energie liefernden Unternehmungen aus dem Gesamtkonzern ausgegliedert worden. Bei dem gusseisernen Fördergerüst des Bergwerks Friedrich Thyssen 1/6 handelt sich um die erste industrielle Anlage, die unter Denkmalschutz gestellt wurde. Es wurde 1907 über dem damals abgeteuften Schacht 6 als Stahlkonstruktion in Form eines eingeschossigen deutschen Streben-Gerüsts mit nebeneinander liegenden Seilscheiben errichtet und ist das letzte so gestaltete Fördergerüst in Deutschland, das sich noch an seinem Originalstandort befindet.

Außerdem erinnert es an ein Jahrhundert Bergbaugeschichte in einem Ort, in dem 1876 erstmals Kohle gefördert wurde und der 1976 mit der Schließung der Zeche Friedrich Thyssen 2/5 sein letztes Bergwerk verlor.

56. http://www.route-industriekultur.de/routen/03/03_.htm

IndustrienaturKokerei Hansa

Stiftung Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur
des Landes NRW
Emscherallee 11
44369 Dortmund
Fon 2 31 | 93 11 22 33
www.industriedenkmalstiftung.de

Öffnungszeiten
Di - So/Fei 10 - 18 Uhr

Führungen
Industriegeschichtliche Führungen Do 14 Uhr,
Sa 14 und 16 Uhr, So 11, 14 und 16 Uhr
Kinderführungen April - Oktober jeden 1. So im Monat
(1. September und 6. Oktober) 14 Uhr

ÖPNV
Von Dortmund HBF bis Haltestelle "Parsevalstraße",
dann ca. 5 Minuten Fußweg

Die ab 1927 nach Plänen des Architekten von Stegemann und Stein in unmittelbarer Nachbarschaft zur Zeche Hansa errichtete Grosskokerei Hansa diente der Versorgung des Hüttenwerkes der Dortmunder Union. Ihre Errichtung war Teil einer grossen Modernisierungswelle der 1926 gegründeten Vereinigten Stahlwerke AG, zu der auch die Dortmunder Union gehörte. Markant für die Kokerei Hansa ist die Trennung und Aufreihung der Koksofenbatterien und chemischen Fabrikationsanlagen in zwei "Straßen". Von 1986 bis 1992 wurde die Kokerei schrittweise stillgelegt und in Teilbereichen unter Denkmalschutz gestellt. Heute befindet sich die Anlage im Besitz der Stiftung Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur, welche hier auch ihren Geschäftssitz hat. Aus dem Reich der Botanik haben sich in den letzten Jahren Erstankömmlinge aus Süd- und Osteuropa hier niedergelassen, wie z.B. der durchdringend nach Hustensaft riechende Alant.

57. http://www.route-industriekultur.de/routen/24/24_.htm

Werkconferentie: Operatie Toekomst Cultuur Historie

datum: donderdag 13 juni 2002

locatie: Noordzeekanaalgebied, Noord-Holland

Herbestemde fabriekscomplexen waar geen duurzame exploitatie aan ten grondslag ligt. In ontwikkeling zijnde kazerneterreinen waar inspraakrondes de plannen onder druk zetten. Al jaren vastgelopen herbestemmingsplannen, waarvoor bij de betrokken partijen geen oplossing meer lijkt te bestaan. Gemeenten met grote landschappelijke waarden die een toeristische ontwikkeling tot stand willen brengen die zij niet alleen kunnen dragen.

Goed lopende musea die ook op een ander terrein van de markt willen opereren. Nieuw opstartende organisaties die hun exploitatie proberen rond te krijgen. Burgers en organisaties die onbesproken en ongewenste ontwikkelingen aan cultuurhistorisch erfgoed zien plaatsvinden. Gemeenten die hun cultuurlandschap willen benutten als basis voor toerisme en recreatie, maar de markt niet kunnen vinden.

Al deze voorbeelden hebben één ding gemeen: het gaat in alle gevallen om het behoud en functioneel (her)gebruiken van erfgoed met cultuurhistorische waarde in onze huidige maatschappij. Er ontstaat een steeds breder verspreid besef dat wij iets moeten doen met onze rijke cultuurhistorie om te voorkomen dat wij ons unieke verleden uitgommen. Dit besef is de laatste jaren verwoord in vele beleidsnota's die de voorwaarden scheppen en de kaders aangeven. Helaas is ons duidelijk geworden dat voor velen de stap van beleidsnota naar concrete actie echter niet zo eenvoudig kan worden gezet.

De Europese Route Industriebouwkultuur (ERIH) die in Nederland wordt voorbereid door het Projectbureau Industriebouwkultuur Nederland van European Heritage is een netwerk van industrieel erfgoed-locaties, musea en landschappen in Nederland, Duitsland, België en Groot-Brittannië waar de hierboven geschetste problemen in vergelijkbare mate voorkomen. De locaties die wij hebben geïnventariseerd zijn sterke dragers van onze gemeenschappelijke cultuurhistorie. Zij verkeren helaas veelal in een toestand die ontwikkeling of op zijn minst goed nadenken over het beheer en de exploitatie noodzakelijk maakt. Vaak wordt de toekomst van deze locaties bepaald door de afweging van belangen in een maatschappij waarin een grote druk op de ruimte bestaat.

De hoofddoelstelling van ERIH is om iedere geselecteerde locatie in samenhang met zijn omgeving en met de andere locaties te ontwikkelen en daarmee een optimale exploitatie tot stand te brengen. Deze exploitatie zal moeten bestaan uit een combinatie van gewenste commerciële en ideële functies, zodat hij sterk, flexibel en duurzaam is. Doel van deze ontwikkeling is de cultuurhistorische waarden in stand te houden en door herbestemming toegankelijk te maken voor een breed publiek.

Noodzakelijk is een algemeen ingezette publieke en private samenwerking om het in de vele nota's verwoorde beleid te vertalen naar concrete acties. Daarom organiseert European Heritage op 13 juni 2002 een werkconferentie voor alle betrokken partijen om in één van de meest dynamische ontwikkelingsgebieden van Nederland samen te kijken naar mogelijke oplossingen voor een duurzame en rendabele integratie van het cultuurhistorisch erfgoed in onze hedendaagse leefomgeving.

Voor meer informatie en aanmeldingen belt of schrijft u naar European Heritage - Projectbureau Industriebouwkultuur Nederland, Nieuwlandersingel 77, 1814 CL, Alkmaar. tel: 072-5158684, fax: 072-5116191. e-mail: eh@dehollandsche.nl. Contactpersoon: Dhr. M. Benjamins

Een kunstfabriek voor het aanzien

Van onze correspondent
Peter de Waard

GATESHEAD

Je hebt een verlaten kanaal, lege pakhuizen, vergane industriële glorie plus een omleggende achterstandswijk met de bekende problemen. Hoe los je dit op? De Britten hebben hun eigen toversformule: open eerst een museum voor moderne kunst. Niet een kleine galerie voor de regio, maar een klotus met internationale uitstraling.

Na Tate Modern in Londen, Lowry in Manchester en vorige week het Imperial War Museum North, eveneens in Manchester, opent vandaag aan de kade van Gateshead de majestueuze Baltic Gallery. Het opknapingsproject museum is nu nog een eenzame parel naast de spectaculaire Millennium Bridge over de rivier Tyne die de grans verit haast Gateshead en Newcastle, maar moet een nieuwe fase inhouden van een ambitieus project dat Gateshead op de wereldkaart zet.

Volgend jaar opent naast het museum een door Norman Foster ontworpen concertzaal met muziekschool. Verder komen er 1800 nieuwe woningen en wordt er gebouwd aan een nieuwe Hilton International. Als kroon op al het werk hoopt Gateshead dan in 2008 samen met Newcastle te worden verklaard tot culturele hoofdstad van Europa.

De nieuwe Baltic wordt gekentend het Tate Modern of the North genoemd. De vergelijking is in meer dan een opzicht logisch. Het is na Tate Modern in Londen het grootste museum voor moderne kunst in Groot-Brittannië.

Het heeft net als Tate Modern (Lars Nittve) een ambitieuze Scandinavisch (Sune Nordgren) als directeur. En het is in navolging van Tate Modern ondergebracht in een industrieel pand uit de jaren dertig dat door een vooraanstaand architect is aangepast aan de eisen van de moderne kunstliefhebber.

Tate Modern is gevestigd in een oude energiecentrale, de Baltic Gallery in een enorme oude textielabriek annex graansilo. De naam, Baltic Flow Mills, prijkt nog in enorme letters op de gevel.

Sune Nordgren, de 54-jarige Zweedse directeur die al in 1997 werd aangesteld om leiding te geven aan de instandhouding van het nieuwe museum, vindt de vergelijking met de nieuwe Tate in Londen geen punt.

'Het zet de bezoekers meteen op het goede spoor. Daarna kun je ze vertellen in welke opzichten de Baltic zich onderscheidt. Het belangrijkste verschil is dat dit museum in tegenstelling tot de Tate geen permanente collectie heeft. Het is een plek waar mensen nieuwe kunst scheppen en tegelijkertijd tentoonstellen. Kortom, het is een kunstfabriek.'

Het idee van een kunstfabriek

Achter de Millennium Brug is de Baltic Gallery verreesen.

ГОЛОУНИКОВ

grijpt terug op de oorspronkelijke bestemming van het gebouw. Nordgren: 'Maar het heeft ook te maken met het feit dat het museum in Gateshead is gevestigd. Wij roepen creatieve mensen hier naartoe lokken en hen op de unieke faciliteiten wijzen. De gevel is oud, maar binnen is het voorzien van alle gemakken', zegt Nordgren.

Naast vijf verdiepingen expositieruimte heeft de Baltic ook ateliers waarin kunstenaars kunnen werken. Het heeft twee grote voordeuren: het publiek kan direct met de kunstenaar in contact komen en er is elke dag een ruimte te zien', zegt Nordgren.

Begin jaren negentig werd het pand overgenomen en ontmaakt. In 1999 restte niets meer dan een lege huls van dertig meter hoog en dertig meter diepte, waarin de kunstenaar Anish Kapoor met een enorm rood beek een beeld had gecreëerd. De jonge

Londense architect Dominic Williams mocht daarna het grootste bakstenen bouwwerk aan de Tyne herbouwen. Hij moest het industriële karakter behouden en daarnaast een functioneel gebouw voor moderne kunst creëren.

Baltic neemt geen exposities over uit Londen

Met de openingsexpositie II Open haakt de Baltic gedeeltelijk op de oude bestemming van het pand in.

Zo houdt een in ronde broden en hagelgates gerooid Japans kunstenaar Tatsuro Omizoto vandaag een van zijn Beadatsu-voorstellingen waarmee hij internationale faam verwierf.

Verder brengt Anne Blythe Hemen haar Mooring Bohem

Show waarmee ze de geur van vers gebakken brood erfert. Ook zijn de oplichtende beelden van de Belgische kunstenaar Caetano Heller en de Mecano-bridgen van de Amerikaanse kunstenaar Chris Burden te zien. Jane & Louise Wilson draaien de 35 minuten Desamir.

Sune Nordgren erkent dat de expositie niet veel publiek heeft. 'Maar onze bedoeling was vooral het potentieel van dit gebouw te tonen.' Dankzij de grootste (drieduimend vierkante meter expositieruimte en studio's) is het bij uitstek geschikt voor grote kunstprojecten.

Nordgren hoopt dat de Baltic een eigen publiek zal trekken. Het museum neemt uit principe geen exposities van Londen over.

'Londenaars zullen naar Gateshead moeten komen om de kunst te zien waarvoor ze anders naar Barclays of New York moesten reizen. Niet voor één keer, maar

telkens weer. Elke vier weken is er een nieuwe expositie.'

Vaakweg is de opening van de Baltic voor Gateshead het hoogtepunt van een proces dat zes jaar geleden begon met de overname van Antony Gormley's beeld Engel aan het Noorder bij de stadsgang. Sinds supporters van Newcastle United het beek in een reuzeshirt van hun aanvalder Alan Shearer staken, is deze engel door de bewoners van Gateshead en Newcastle in de armen gesloten. Iedereen hoopt dat de Baltic Gallery het traditionele voetbalpubliek nog kunstminnender maakt.

Over het geld heeft riantand het meer. De Baltic heeft 72 miljoen euro gelukt, waarvan het grootste deel uit de opbrengsten van de National Lottery afkomstig is. Sinds deze week een enkele Rubens werd verkocht voor vier miljoen euro méér, spreekt niemand in het noorden nog van geldverspilling.

L. Heebink

Hergebruik van de zuivelfabriek in Kolderveen

Bij een verhaal over het hergebruik van de voormalige zuivelfabriek in Kolderveen hoort ook de geschiedenis van de fabriek zelf, omdat dat voor de hergebruikers de ziel is die nog in het gebouw heerst, waarvoor zij respect hebben.

Deze soap met als titel "kaas met een vuistje" heeft tot 1974 geduurd en zelfs de

In de 19e eeuw werd de melkproductie van koeien in bezit van individuele boeren zo groot dat men vanuit particulier initiatief begon met melkverzamelen om hieruit boter en kaas te produceren. Het was ook een gezamenlijke beslissing van de boeren om een coöperatie op te richten en een zuivelfabriek te bouwen.

Zo is in Kolderveen in 1894 de eerste zuivelfabriek "De Venen" voor Nijeveen en omgeving gebouwd. De boeren konden hier zeven dagen per week hun melk inleveren en het feit dat ook op zondag de koeien melk gaven en daarmee de zondag werkdag was, was een groot probleem voor de christelijke boeren in het dorp. Het gevolg van deze principiële opstelling was dat er een afscheiding plaatsvond en er vier jaar later (1898) in het kleine dorp Nijeveen nog een zuivelfabriek, "De Eendracht", gebouwd werd. (Kolderveen en Nijeveen zijn 'buurdorpen' en liggen 4 km ten noorden van Meppel.)

sluiting in de oorlog door de bezetter weerhield de christelijke boeren er niet van om de fabriek na de oorlog weer te openen. De Eendracht heeft tot 1963 gefunctioneerd als zuivelfabriek, daarna was het economisch niet meer haalbaar en was er tot 1974 een vleesfabriek in gevestigd. Daarna is de fabriek afgebroken en is er een sporthal gebouwd, opnieuw met de naam "De Eendracht".

De zuivelfabriek "De Venen" in Kolderveen is nog tot 1995 in werking geweest en door fusies opgegaan in het grote geheel van Coberco Friesland Dairy Foods, waarna de fabriek in Kolderveen gesloten werd.

EEN NIEUW BEGIN

Dat was het moment dat Aart Oostergetel en Eva van Deest van Architectenbureau Oostergetel (directe bureu van de fabriek) besloten dat ze eigenlijk zelf wilden bepalen wat er naast hun monumentale boerderij zou gaan gebeuren en

Loes Heebink (1955) studeerde aan de Academie voor beeldende vorming te Amersfoort (1978) en is beeldend kunstenaar. Zij is een van de initiatiefnemers die de voormalige zuivelfabriek in Kolderveen (Drenthe, Nederland) aangekocht hebben om deze te verbouwen als woon/werk-eenheden en kunstencentrum.

Zuivelfabriek "Kolderveen", oorspronkelijke toestand.

FHENTHRIEFKAART

*De Coöp. Zuivelfabriek
"De Venen".*

al plannen aan het ontwikkelen waren voor het pand. Vrij snel daarna hoorde ik ervan en ik werd gelijk enthousiast omdat ik al jaren op zoek was naar een geschikt pand met ruimte om te wonen en te werken b.v. 'een loft in New York'.

Dit was de basis om met het initiatief te starten en te beginnen met de onderhandelingen over aankoop. Het was een oud, slecht onderhouden pand, weliswaar met goede muren en fundering, maar met veel problemen, zeker als we de ruimten tot op zichzelf staande goed geïsoleerde woon/werk units wilden verbouwen.

Onze belangen kwamen niet overeen met de belangen van de voormalige eigenaars en ook deze strijd "kaas met een vuistje" heeft lang geduurd (2 jaar). Uiteindelijk zijn we in de onderhandelingen tot elkaar gekomen en is het pand op 1 mei 1998 aangekocht door drie initiatiefnemers: Aart Oostergetel, Erik Petersen en Loes Heebink.

De juridische vorm van een coöperatie bleek voor ons project ook haalbaar, want het oude idee van gezamenlijk initiatief en eigendom sprak ons allemaal aan, zeker omdat de fabriek in de omgeving altijd zo'n belangrijke functie gehad heeft. Deze nieuwe coöperatie heeft ook de naam De Venen overgenomen.

De coöperatie bestaat inmiddels uit een vijftal eigenaren die in het gebouw wonen en/of werken. Zij geven het fabrieksgebouw een andere bestemming zonder het oorspronkelijke karakter van

het gebouw aan te tasten. Respect voor de bestaande architectuur is een belangrijk uitgangspunt. Zij vinden dat een gebouw dat jarenlang in Kolderveen zo'n belangrijke functie heeft gehad, niet zondermeer verloren mag gaan. Ook de beeldbepalende schoorsteen zal gehandhaafd worden, wat als beeldbepalend element voor de omgeving en voor het behoud van het industrieel erfgoed een belangrijk initiatief is.

NIEUWE PRODUCTIEPROCESSEN

Wij willen als coöperatie ook nadruk blijven leggen op 'productie' binnen de fabriek; alle huidige eigenaren maken op een of andere manier hun 'producties': als kunstenaar, als architect, als filmmaker, computerdeskundige etc. en zij hebben elk een zelfstandig bedrijf.

Daarnaast zijn er in het gebouw nog werkruimten voor ambachtelijke bedrijven (zonder woonruimte) beschikbaar en er komt een publieke ruimte waar een 'productiefaciliteit' voor theater en beeldende kunst gerealiseerd wordt.

Hier worden in de toekomst activiteiten georganiseerd die een bovenregionaal en zelfs landelijk karakter hebben. Het aanwezige gastenverblijf in een van de bijgebouwen, geeft de mogelijkheid om uitwisselingsprogramma's met buitenlandse kunstenaars en theatermakers te organiseren waarmee een internationaal netwerk gevormd kan worden.

Regisseurs en kunstenaars van buitenaf (Nederland maar ook buitenland) komen naar het noorden om gedurende een aantal maanden te werken en geven een try-out om daarna het (buiten)land in te trekken of een tentoonstelling te maken in een vooraanstaande galerie of museum.

Het 'productiedeel' zal zich afspelen in de fabriek en daarna moet de dyna-

Woonruimte in de voormalige ketelruimte.

miek als cirkels weggolven van het punt waar de steen in het water gegooid is.

OUDE EN NIEUWE ERFGENAMEN

In overdrachtelijke zin proberen wij onze aangekochte erfenis onder het motto 'erfgoed teruggeven aan de erfgenamen' goed te beheren, alleen met een andere invulling.

De Coöperatieve vorm is gehandhaafd, de naam De Venen wordt opnieuw gebruikt, de architectuur blijft vrijwel onaangetast op een enkele noodzakelijk doorbraak en muur na en de schoorsteen willen we koste wat het kost behouden. Maar we willen ook een plaats gaan krijgen in het dorpsleven en geaccepteerd worden in de nieuwe aanpak zoals we die met de fabriek voorstaan. Jarenlang was de fabriek van al deze mensen in het dorp, de meesten hebben er ook jarenlang gewerkt of melk geleverd.

Men is nieuwsgierig naar wat we met het gebouw gaan doen en hoe het eruit gaat zien. In februari 1998 hebben we (voor de grote verbouwing) een open dag georganiseerd waar meer dan 100 mensen uit het dorp kwamen met ontzettend veel verhalen over waar men gewerkt had en wat men deed, hoe de ruimtes ingedeeld waren en hoe de machines werkten. Er kwam een schat aan informatie en 'oral history' vrij en ik zou

daar graag iets mee doen – in combinatie met een van de nieuwe eigenaren die cameraman is.

We gaan opnieuw een open dag organiseren in het voorjaar 2001 als de woon/werkunits klaar zijn, in combinatie met een tentoonstelling in het nog niet verbouwde deel van de fabriek en de kelders. Zo laten we stap voor stap zien hoe de fabriek verandert.

Op de afgelopen nieuwjaarsbijeenkomst voor nieuwe inwoners van Nijveen hebben we een presentatie gegeven over het project: wie zijn we, wat doen we, wat willen we.

De historische vereniging, die daar ook optrad, had zijn presentatie toegespitst op de zuivelfabrieken in het dorp en het belang van het hergebruiken van de fabriek en ook vooral op het behouden van de laatste schoorsteen in Meppel en omgeving.

Er is op initiatief van de Coöperatie een reddingsactie voor de schoorsteen gestart. De kop van de schoorsteen is slecht en de restauratiekosten zijn te hoog voor ons als particulieren. De gemeente, de provincie en een aantal fondsen en bedrijven worden benaderd met een verzoek om een financiële bijdrage, maar ook particulieren hebben al geld gestort op de actierekening. Hieruit blijkt de betrokkenheid van de bevolking. De historische vereniging heeft een aanbevelingsbrief met betrekking tot de actie opgesteld en ook de Stichting Fabriekschoorstenen Nederland (STIF) heeft een analyse van het bestand aan schoorstenen met aanbeveling tot behoud gestuurd.

De contacten met de historische vereniging zijn door deze activiteiten aangehaald en wellicht kunnen zij hun archief in de fabriek presenteren. Er zijn gesprekken hierover gaande.

We willen steeds openheid betrachten en interesse oproepen voor datgene wat we doen en organiseren, zodat de fabriek een plaats in de gemeenschap kan behouden. Weliswaar als 'productiefaciliteit' voor theatermakers en beeldend kunstenaars, vaak toch wat 'vreemd volk', maar inmiddels hebben ze in de afgelopen drie jaar ook gezien dat we hard werken en eigenlijk ook gewone mensen zijn.

Atelier in een voormalige fabrieksruimte.

Herbestemmingen in Nederland

De meeste oude fabrieksgebouwen zijn rond 1850 ontstaan, toen architecten meer en meer met staal en gewapend beton gingen werken om grotere overspanningen te maken voor het huisvesten van machinerieën op vaak meerdere verdiepingen.

Met het wegvijnen of naar elders verhuizen van de industriële bedrijvigheid, zijn vooral na de Tweede Wereldoorlog veel van die gebouwen in steden weer met de grond gelijk gemaakt. Maar ook weer niet altijd, zoals blijkt uit bijgaande voorbeelden van herbestemming in Nederland en Leiden zelf.

Wiebengahal, Maastricht

Op het enorme terrein van aardewerkfabriek Sphinx Céramique in Maastricht stonden aan het eind van de jaren tachtig onder meer nog de bewaard gebleven Wiebengahallen,

gebouwd in 1912 en vooral van belang geacht door de bijzondere draagconstructie van beton.

Het gehele terrein van Sphinx Céramique werd in 1990 aangekocht door de gemeente Maastricht. Samen met het ABP is gezocht naar de ontwikkelingsmogelijkheden voor het gebied. Architect Jo Coenen kreeg de opdracht een stedenbouwkundig plan te ontwikkelen met daarin 1600 woningen, 70.000 m² kantooroppervlak, 5000 m² winkelopervlak, 20.000 m² hoteloppervlak, 20.000 m² museum en culturele voorzienin-

gen, en ten slotte 4400 grotendeels overdekte parkeerplaatsen.

De Wiebengahallen waren dermate vervallen dat besloten werd er maar een deel van te behouden en te restaureren. Wat overbleef staat nu bekend als Wiebengahal, en is onderdeel van het aangrenzende nieuwe Bonnefantenmuseum van de Italiaanse architect Aldo Rossi. Voor tentoonstellingen is deze hal niet geschikt, het dient als restauratie-atelier en ruimte voor kunststilleven. Van de overige bebouwing op het terrein bleef weinig bewaard.

DWL-terrein, Rotterdam

Het terrein van het voormalige Drinkwaterleidingbedrijf (DWL) in Rotterdam bestond uit een watertoren met bijgebouwen, drie snelfiltergebouwen, enkele pompegebouwen en waterzuiveringsbakken. Het heeft een oppervlakte van 100 hectare. In 1977 kregen enkele ondernemers belangstelling voor de watertoren. De gemeente nam dit initiatief over, en realiseerde ook plannen voor de rest van het gebied.

De overgebleven Wiebengahal naast het nieuwe Bonnefantenmuseum in Maastricht.

Overzicht van een gedeelte van het Rotterdamse DWL-terrein met waterlopen, kantoren, filtergebouwen en waterzuiveringsbakken die als vijvers fungeren.

afgesloten was. Sinds Philips bekendmaakte het complex te verlaten, leverde de kunstenaar Bert Hermes voor herbestemming van het gebouw, en zo geschiedde.

Het gebouw werd tot op het bot gestript. Het is nu een openbaar gebied, er is een plein ontworpen in het midden van het terrein waar vroeger de Philips-medewerkers hun auto parkeerden. Het gebouw is onderdeel geworden van het sociale leven in de stad. Er zijn verschillende culturele instanties gevestigd: de Design Academy, het Europeaan

Design Centre, Philips Corporate Design, de kunsttuin, een jazzcafé en de Openbare Bibliotheek. Onder 'De Witte Dame' zijn parkeergarages gemaakt.

Het voormalige Philips-gebouw 'De Witte Dame' in Eindhoven.

De Witte Dame, Eindhoven

De Philips-fabriek 'De Witte Dame' werd gebouwd aan het begin van deze eeuw. De fabriek staat midden in het centrum van Eindhoven, en was tot voor kort een dode hoek in de stad omdat het terrein

In de watertoren zijn ontwerpende ondernemers gevestigd. De twee grote filtergebouwen zijn verbouwd tot woonruimten voor jongeren. Een derde snelfiltergebouw werd verbouwd tot kantoorruimte voor een architectenbureau.

De pompegebouwen hebben een bestemming gekregen als buurtvoorziening. Er zijn nieuwe woningen gebouwd op de randen van de waterzuiveringsbakken. De karakteristieke pomphuisjes zijn blijven staan. De structuur van de waterzuiveringsbakken is bewaard gebleven en deze fungeren nu als vijvers.

61. Uit 'De Meelfabriek, wat doen we er mee?' bladzijde 25. Publicatie gemeente Leiden, november 1998.

5. Colofon

Dit rapport is uitgegeven door :

Stedenbouw en Monumenten Gemeente Utrecht © 2002.

Samenstelling:

Bettina van Santen

Eindredactie:

Bettina van Santen en René de Kam

Bronvermelding:

HUA = Het Utrechts Archief

ABC = Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum

Vormgeving:

CAD-unit DSO Stedenbouw en Monumenten

Cultuurhistorische effectrapportage nr 50

'De Cereol-fabriek'

Gemeente Utrecht
DSC Stedenbouw & Monumenten
Sectie Cultuurhistorie

Postbus 8015
3503 RA Utrecht

Telefoon 030 286 3990

cultuurhistorische effectrapportage